

Ім'я користувача:
Інститут філології та масових комунікацій

ID перевірки:
1015132743

Дата перевірки:
17.05.2023 16:28:10 EEST

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

Дата звіту:
21.05.2023 20:56:27 EEST

ID користувача:
100011275

Назва документа: Кірієнко Дмитро Екотуризм.Розділ 1-3

Кількість сторінок: 67 Кількість слів: 15012 Кількість символів: 120382 Розмір файлу: 151.05 KB ID файлу: 1014814119

44.4% Схожість

Найбільша схожість: 2.55% з Інтернет-джерелом (http://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/42.pdf)

44.2% Джерела з Інтернету

952

Сторінка 69

1.18% Джерела з Бібліотеки

21

Сторінка 79

0% Цитат

Вилучення цитат вимкнене

Вилучення списку бібліографічних посилань вимкнене

0% Вилучень

Немає вилучених джерел

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Інститут філології та масових комунікацій

Кафедра туризму, документних та міжкультурних комунікацій

Допущено

до захисту

Зав. кафедрою

О.А. Степанова

« _ » _____ 2023 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему

«Проблеми розвитку екологічного туризму

(на прикладі Карпатського регіону)»

за напрямом підготовки 242 «Туризм»

та освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр»

Підготував:

студент 4 курсу групи ТУ-19-1

Кірієнко Дмитро Ігорович

Науковий керівник:

Доктор географічних наук, професор

Доценко Анатолій Іванович

Київ

2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ.....	6
1.1. Сутність екологічного туризму.....	6
1.2. Особливості та переваги екологічного туризму.....	12
1.3. Пізнавальне та виховне значення екологічного туризму.....	19
Висновок до 1 розділу.....	25
РОЗДІЛ 2. СТАН ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	26
2.1. Особливості екологічного туризму на природно-заповідних територіях.....	26
2.2. Характеристика екологічного туризму на інших територіях регіону.....	40
2.3. Формування і структура регіональної екологічної мережі Карпат.....	50
Висновок до 2 розділу.....	59
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	60
3.1. Актуальні проблеми розвитку екологічного туризму в регіоні.....	60
3.2. Пріоритетні напрями розвитку екологічного туризму в перспективі.....	66
3.3. Нові туристичні маршрути екологічного туризму в регіоні.....	75
Висновок до розділу 3.....	81
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток мас-медіа, транспортних засобів, активізація «зелених рухів» та створення численних природоохоронних територій викликали величезний інтерес до ділянок нашої планети, не спотворених людською діяльністю. Це сприяло появі численних туроператорських фірм та агенцій, які намагаються задовольнити попит на подорожі з метою вивчення не зруйнованих людиною природних ландшафтів, унікальних природних об'єктів, національних парків, резерватів та інших територій, що охороняються. Насамперед, мова йде про національні природні (НПП) та регіональні ландшафтні парки (РЛП), під час організації яких із самого початку було передбачено проведення туристичної діяльності, а саме турів, орієнтованих на тих, хто цікавиться біологічною та екологічною тематикою, питаннями охорони видів, екосистем, природи в цілому; на свідомих громадян, які бажають не лише спостерігати живу природу, але й брати активну участь у природоохоронній та екологічній діяльності.

У 1990 р. екологічному туризму було надано офіційного статусу, набуття якого дає право на скликання власного щорічного міжнародного симпозіуму «Annual World Congress on Adventure Travel & Ecotourism» та на створення некомерційних організацій. У цьому ж році у США було створено Стенфордський інститут екологічного туризму, а у 2002 р. було оголошено ООН Міжнародним роком екологічного туризму. Минуло ще 20 років, і стало зрозумілим, що слід розділяти поняття екологізації туристичної діяльності та власне екологічного туризму.

Незважаючи на зростаючу популярність екологічного туризму, його частка у світовому обороті туристичного капіталу, за оцінками експертів UNWTO (The World Tourism Organization), складає поки що близько 7 – 10% або близько 35-4 млрд. доларів США. Значною мірою це зумовлено тим, що масовий споживач стандартних туристичних послуг тріхи

побоюється епітета «екологічний» і єднального з цим словом представлення про винятково некомфортабельні умови відпочинку.

Враховуючи високий рівень забруднення довкілля в Україні, питання про вибір екологічно чистого місця відпочинку стає все більш актуальним. Варто зазначити, що більшість туристичних об'єктів в Україні є природного походження, що й є важливою передумовою для розвитку екологічного туризму. В межах концепції сталого розвитку екологоорієнтоване природокористування на природно-заповідних територіях України потребує зосередження відповідних зусиль й тому заслуговує на детальніше вивчення.

Дослідження різних аспектів розвитку екотуризму містяться у працях Л. Гальків, М. Голуб, Г. Горіної, Ю. Зінько, О. Любіцевої, М. Рутинського, О. Савицької, С. Сонько, М. Черчик, Н. Шумлянської, О. Дмитрука, Н. Барної, А. Коротеєвої тощо.

Об'єкт дослідження – вивчення туризму Карпатського регіону України.

Предметом дослідження є екологічний туризм.

Мета роботи – обґрунтувати перспективи розвитку екологічного туризму у Карпатському регіоні на підставі теоретичних та аналітичних досліджень.

Відповідно до поставленої мети в роботі були вирішені такі **завдання**:

- охарактеризувати сутність екологічного туризму;
- окреслити особливості та переваги екологічного туризму;
- визначити пізнавальне та виховне значення екологічного туризму
- дослідити особливості екологічного туризму на природно-заповідних територіях Карпатського регіону;
- надати характеристику екологічного туризму на інших територіях регіону;
- проаналізувати формування і структуру регіональної екологічної мережі Карпат;

- виявити актуальні проблеми розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні;
- визначити пріоритетні напрями розвитку екологічного туризму в перспективі;
- запропонувати нові туристичні маршрути екологічного туризму в регіоні.

Методи дослідження зумовлені специфікою предмету і спираються на принципи історизму, об'єктивності та системності. Використовувалися загальнонаукові теоретичні методи аналізу і синтезу, метод класифікації.

Структура та обсяг роботи. Бакалаврська дипломна **робота** складається із вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків та списку використаних джерел. Робота викладена на 90 сторінках, список використаних джерел складається з 51 найменувань.

РОЗДІЛ 2. СТАН ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

2.1. Особливості екологічного туризму на природно-заповідних територіях

Українські Карпати належать до найсприятливіших регіонів для розвитку екотуризму. До складу Карпатського туристичного регіону належать чотири області заходу України: Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська й Чернівецька.

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найтипівіших природних комплексів. Крім збереження природи біосферні заповідники створюють для проведення в них наукових досліджень, виконання так званого фонового моніторингу.

Карпатський біосферний заповідник розташований на сході Закарпатської області. Його створено у 1968 р., а у 1992 р. занесено до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Площа заповідника 57,9 тис. га. Його особливістю є наявність восьми окремих ділянок, які відображують усю різноманітність природи Карпат. Найвищим є Чорногорський масив, який межує з г. Говерла. Найнижча місцевість відповідає рівню води в Тисі біля м. Виноградів; висота цієї місцевості — 180 м [46].

Вся територія представляє мало порушені лісові та високогірні лучні екосистеми: на гірських ділянках переважає ялиновий, у передгір'ї – буковий, який вважають візитівкою заповіднику. Вік деревостану тут сягає 100 років і більше. У лісах спостерігаються популяції ведмеда бурого карпатського, рисі звичайної, kota дикого, вовка, беркута, полоза лісового. З рослин зустрічаються рідкісні види – тис ягідний, медунка Філярського та інші. З огляду на велику площу і різноманітність природних умов тут охороняються 1288 видів вищих судинних рослин, 64 види ссавців, 13 видів 97

земноводних, 23 види риб, близько 15 тис. видів безхребетних тварин [35]. До Червоної Книги України занесено багато видів: рослинного світу – 183, тваринного світу – 84. Суттєвий науковий інтерес становлять Виноградівські Чорна гора і Юлівська гора, де трапляються степові елементи флори і низькорослі дубові фітоценози, а також Долина нарцисів, де охороняється унікальна рівнинна популяція нарциса вузьколистого.

Однак заповідник привертає увагу туристів не лише багатим рослинним і тваринним світом. Неподалік від Рахова — приблизно за 15 км на південь від міста — встановлено стелу “Центр Європи”. До послуг туристів тут є музей-колиба. На південній околиці Рахова функціонує “Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах”. Загалом у межах заповідника розроблено близько 20 туристичних маршрутів: з Рахова, Ясіні, Лазещини та ін. Для туристів збудовано міні-готелі та кімнати для приїжджих. Є й зовсім прості дерев’яні прихистки, які захищають подорожніх від вітру і дощу. Насамкінець зазначимо, що в біосферному заповіднику склалася добра традиція проведення міжнародних конференцій, які є місцем зустрічі природознавців з усього світу.

Відповідно до Закону України “Про природно-заповідний фонд України”, *природні заповідники* — це природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, які створюють насамперед для збереження типових або унікальних природних комплексів і вивчення процесів, що тут відбуваються. Отже, заповідники передусім слугують для збереження типової для країни природи або збереження унікальних природних об’єктів [20].

Природний заповідник «Горгани» (Івано-Франківська обл.) має порівняно невелику площу 5,3 тис. га, як і гірський хребет, який дав йому свою назву. Але, оскільки природні умови тут дуже різноманітні через відмінності у висоті місцевості, він має важливе природоохоронне ґрунтозахисне та водорегулююче значення. У межах заповідника виділяють три рослинні пояси: широколистих лісів, хвойних лісів і субальпійської

рослинності, лісова рослинність займає близько 85 % заповідної площі, на який росте 400 видів судинних рослин. Символом заповідника є сосна кедрова європейська: тут налічують понад 2000 дерев цього виду. А взагалі тут найбільш поширена ялина, що сягає найвищої в Українських Карпатах висоти (40 м). У заповіднику водяться 45 видів ссавців, 104 – птахів, 12 – риб, 6 – плазунів, 9 – земноводних, 188 – комах.

Природний заповідник «Розточчя» (Львівська обл.) є частиною Головного Європейського вододілу, де беруть початок річки, що належать до басейнів Чорного і Балтійського морів. Поверхня заповідника – горбисте пасмо асиметричної форми, розчленоване мережею річкових долин. Максимальна висота – 409 м. На території заповідника поєднуються ареали багатьох європейських видів дерев і чагарників: переважають соснові та букові ліси; флора з багатим видовим складом: виявлено 885 видів судинних рослин, 212 мохоподібних, 365 грибів, 65 лишайників, 20 видів синьо-зелених водоростей. Тут гніздяться біля 170 видів птахів, зареєстровано 43 види ссавців, типовими є цінні мисливські види: козуля, свиня дика, лисиця, куниця лісова, тхір чорний, заєць сірий; трапляється вовк. Виявлено 17 видів земноводних і плазунів, 2 види плазунів (мідянка та полоз лісовий) занесені до ЧКУ [19].

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Важливою відмінністю національних природних парків від природних заповідників є те, що в перших передбачена рекреація, а у других — ні.

Серед національних природних парків Карпатського регіону найзначнішими для екотуристичної діяльності є:

- у Закарпатській області – «Синевир», Ужанський;
- у Львівській області – «Королівські Бескиди» та «Сколівські Бескиди»;

- в Івано-Франківській області – Верховинський, «Синьогора», Карпатський, «Гуцульщина»;
- у Чернівецькій області – Черемошський, Буковина, Вижницький.

НПП «Синевир» (Закарпатська обл.) створено у 1989 р., 40400 га. Рельєф представляють всі типи – від полонинного до річково-долинного; особливістю ландшафту є наявність великих кам'янистих розсипів, стрімкі схили зі струнками ялинами, вік яких становить 140-160 років. Озеро Синевир – найбільше в Карпатах – лежить на висоті 989 м над рівнем моря, навколо нього росте смерековий ліс. Флора налічує 45 видів рідкісних рослин, занесених до ЧКУ, 154 види справжніх грибів. У зв'язку з таким різноманіттям екотуристичних об'єктів у НПП «Синевир» розвивається зелений туризм, а також активні види туризму: велосипедний, кінний, лижний, мисливський, екстремальний туризм; запроваджено подорожі на повітряних кулях, дельтаплані; прогулянки; екологічні та науково-пізнавальні стежки [35].

НПП «Ужанський» (Закарпатська обл.) створено у 1999 р., 39159 га. Рельєф: порівняно невисокі гори, вкриті буковими, ялицево-буковими та буково-ялицевими лісами. Зберігся реліктовий осередок дуба скельного та бука лісового, деякі дерева якого досягають вис. 50 м, що є унікальним явищем для Європи. Флора налічує 765 видів судинних рослин, 321 лишайників, 143 – мохоподібних, 55 – грибів, 164 – водоростей. Фауна багата й різноманітна: 194 види хребетних тварин, з яких 50 видів ссавців, 84 птахів, 6 – плазунів, понад 70 видів комах. З великих ссавців є олень, козуля, свиня дика, лисиця, вовк, ведмідь бурий, заєць, борсук, видра, кіт лісовий, рись, саламандра плямиста – символ парку. З метою розвитку екотуризму у парку запроваджено прогулянки та подорожі на велосипедах.

НПП «Сколівські Бескиди» (Львівська обл.) створений у 1999 р., 35684 га. Рельєф: більша частина парку вкрита смерековими лісами та буками, вздовж річок росте вільха. Цікавою пам'яткою природи є водоспад на р. Кам'янка - його вода широкою завісою спадає з шестиметрової висоти на

кам'яні брили, що хаотично нагромадились внизу. Флора налічує понад 600 видів судинних рослин, з яких до ЧКУ занесені 40 видів. Фауна налічує 244 види. Парк займається інтродукцією зубра європейського, завезеного з Німеччини та Австрії. На території парку є понад 30 мінеральних джерел бальнеологічної дії типу Нафтуся. У парку проводиться екотуристична діяльність у вигляді лижних подорожей та прогулянок (у тім числі з гірськолижного туризму); велосипедних маршрутів, екстремального туризму; популярні історико-пізнавальні маршрути.

НПП «Верховинський» (Івано-Франківська обл.) створений у 2010 р., 12023 га. Рельєф території: гірські та долинно-річкові природні комплекси з важко доступними островами дикої природи – ялиновими лісами, рідкісними ендемічними та реліктовими видами рослин. Фауна дуже багата на види тварин: бурий ведмідь, вовк, благородний олень, козуля, дикий кабан, рись, лісовий кіт, лиса, куниця, видра, саламандра плямиста, беркут, глухар, тетерів. В екотуристичній діяльності на території парку використовуються екскурсії по еколого-пізнавальних стежках, у загадкові печери; туристичні маршрути; орнітологічні спостереження; відвідування центру реабілітації диких тварин.

НПП «Синьогора» (Івано-Франківська обл.) створений у 2009 р., 10866 га. Парк створено в гірській частині області з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових і унікальних природних комплексів гірського масиву, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення. Більша частина парку вкрита ялиновим лісом [10].

НПП «Карпатський» (Івано-Франківська обл.) створений у 1980 р., 50303 га. Ландшафти: гірські і долинно-річкові природні комплекси – екосистеми Гуцульщини з чітко вираженою висотною зональністю ландшафтів. Флора включає багато східно-карпатських і карпатських ендеміків та ряд арктоальпійських видів. Фауна багата на тваринний світ. У межах парку є сотні джерел води та джерела з мінеральною водою двох типів.

Головна водна артерія – річка Прут, що утворює багато порогів та водоспадів (до 85 м). Є цінні історичні, архітектурні та етнографічні пам'ятки. Відповідно на території парку розвивається науково-пізнавальний туризм; проводяться екскурсії маркованими екологічними стежками, облаштовані зони регульованої та стаціонарної рекреації; рафтинг.

НПП «Гуцульщина» (Івано-Франківська обл.) створений у 2002 р., 32271 га. Рельєф: надзвичайно колоритна етнічна територія, найвища точка парку – гора Грегит (1500 м), її схили вкриті кам'яними розсипами. До території парку входять 3 ландшафтні та лісові заказники, 5 пам'яток природи, 7 заповідних урочищ та дендропарк, озеро Лебедине. Особливістю парку є не лише його природа, а й мегалітичні об'єкти сакрального і ритуального призначення та найвищий етнографічний потенціал, пов'язаний з розвитком різноманітних народних промислів. З метою розвитку екотуризму на території парку розташовані бази відпочинку, курорти і санаторії. У забудові рекреаційних закладів використано елементи гуцульської архітектури [46].

НПП «Черемошський» (Чернівецька обл.) створений у 2009 р., 7118 га. Рельєф є високогірним і певною мірою важкодоступним з переважаючою хвойною рослинністю та майже незайманими ділянками природи зі специфічними кліматичними умовами, що ваблять до себе своєю красою, неповторністю, своєрідністю мальовничих ландшафтів, таємничістю незвіданих місць. Флора налічує кілька десятків видів рослин і квітів дивовижної краси занесених до ЧКУ. Фауна має більше двох десятків видів, занесених до ЧКУ, серед яких цінні, зникаючі види форелі струмкової. У сфері екотуристичної діяльності у НПП «Черемошський» розвинуто науковий туризм, активно використовуються потужні рекреаційні можливості [46].

НПП «Вижницький» (Чернівецька обл.) створено у 1995 р., 7928 га. Рельєф території: гірські та долинно-річкові природні комплекси; каскад водоспадів з перепадами висот 3-6 м у руслі ріки, вода якої має рідкісний сульфатно-алюмінієво-залізистий склад з присутністю нікелю, кобальту,

марганцю й інших мікроелементів. Флора: більша частина парку вкрита переважно листяними лісами (бук і дуб), більше тисячі видів, з яких 45 занесено до ЧКУ. Фауна: 62 види представників тваринного світу, зокрема 52 – ссавців, 141 – птахів, 20 - риб, 12 - земноводних, 7 - плазунів. У парку розвивається пішохідний спортивно-оздоровчий туризм; лижні подорожі та прогулянки (у тім числі гірськолижний туризм); подорож на яхті, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах [46].

Користуючись інформацією з інформаційно-довідкових сайтів, в тому числі, урядових, присвячених екологічному туризму та офіційних сайтів заповідників і національних парків України, можна визначити, що у конкретних національних природних парках Карпатського регіону України екотуристська діяльність передбачає розвиток наступних форм екологічного туризму: екскурсії маркованими екологічними стежками з короткостроковим відпочинком в зонах регульованої та стаціонарної рекреації – Карпатський НПП, “Синьогора”; піший спортивно-оздоровчий екотуризм – НПП “Вижницький”, Ужанський; лижні подорожі та прогулянки (лижний, включаючи гірськолижний) - НПП “Вижницький”, “Сколівські Бескиди”; подорожі на велосипедах (велосипедний екотуризм) – НПП “Синевир”, Ужанський; прогулянки і подорожі на конях (кінний екотуризм) – НПП “Синевир”; водний екотуризм – спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг) – НПП “Вижницький”; екскурсії у карстові печери (спелеологічний екотуризм, спелеотуризм) – НПП “Вижницький”; любительське (спортивне) полювання (мисливський екотуризм) - НПП “Синевир”, “Сколівські Бескиди”; парапланеризм, прогулянки, подорожі на повітряних кулях (балунінг) – НПП “Синевир”; скелелазіння (альпінізм) – НПП “Вижницький”, “Сколівські Бескиди”, “Карпатський”.

Регіональні ландшафтні парки (РЛП) згідно Закону України «Про природно-заповідний фонд України» є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження у природному стані типових або унікальних природних

комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення [20].

Регіональні ландшафтні (пейзажні) парки Карпат увиразнюють природну своєрідність регіону, а також вказують на регіональне фінансування його діяльності. Зокрема, у Карпатському регіоні створено 9 регіональних ландшафтних парків. З точки зору екотуристичної діяльності найбільше значення мають: «Синяк» (Закарпатська обл.), «Поляницький» (Івано-Франківська обл.), Верхньодністровський та Підгір'я (Львівська обл.).

РЛП „Синяк” створений 2011 р. на площі 4631,2918 га, розташований у Мукачівському районі. Парк займає частину гірського масиву Синяк, який входить до складу Вулканічного (Вигорлат-Гутинського) пасма Українських Карпат. Вершини гір переважно загострені, схили розчленовані ярами і долинами гірських потоків. Природні туристичні атракції РЛП «Синяк» та його околиць представлені гірським рельєфом та його елементами, геологічними відслоненнями, джерелами мінеральних вод, чистими гірськими потоками з численними каскадами у руслах, цікавими для пізнавальних ботанічних і зоологічних подорожей видами рослин і тварин [46]. Туристи можуть відвідати принаймні дві відомих великих западини (вулканічні кальдери) – Обавського Каменю і Солочинського Синяка [46]; гору Дунавка (1018,8 м н.р.м.) – найвищу вершину гірського хребта Синяк, зі стрімкими східними і пологими західними схилами; гору Обавський Камінь (979 м н.р.м.) – схили гори круті і майже суцільно вкриті лісом (дуб, граб, бук), вершина гори – це безліса скеля висотою понад 80 м (геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Обавське відшарування-стрімчак (відслонення-стрімчак)», яке вважають горловою частиною згаслого вулкана і свідком давньої вулканічної діяльності) [34]; сфагнове болото Синяк (Сине Озеро) – гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення, розташоване на схилі гори Буз на висоті 600 м н.р.м. у вулканічному кратері [21]. У РЛП «Синяк» виявлено 16 видів ссавців, занесених до Червоної Книги України. Тут виявлено 9-13 видів земноводних та рептилій, 5 видів плазунів (усі ці

види охороняються Бернською конвенцією), трапляється 10 цінних видів риб [21].

Територія РЛП має давні туристичні традиції завдяки відомому клімато-бальнеологічному курорту «Синяк», передбачено розвиток всесезонного туристичного комплексу «Синяк». Тут популярні такі види екотуризму, як відпочинково-оздоровчий (курорт «Синяк»), піший пізнавальний (мандрівки в околицях села і до найближчих вершин), піший гірський туризм (територія парку входить у кілька туристичних маршрутів, наприклад, туристичний маршрут хребтом Синяк).

Поляницький РЛП, створений у 1996 році, розташовано у межах Болехівської міськради Івано-Франківської області, на захід і південний захід від села Поляниці. Площа природоохоронної території 1032 га. Майже 80% території зайнято лісами: переважають чисті букові насадження віком від 60 до 160 років, є декілька ділянок смереково-соснових насаджень із реліктової сосни звичайної. Серед рідкісних видів рослин є ряд занесених до Червоної книги України, зокрема: баранець звичайний, плаун однорічний, білоцвіт весняний, пролісок звичайний, лілія лісова, любка дволиста, зозулинні сльози яйцеподібні, булатка довголиста та інші. Тут водяться вівірка карпатська, лисиця звичайна, куниця лісова та куниця кам'яна, борсук європейський, заєць сірий, сарна європейська. Є також саламандра плямиста, гребінчастий тритон, трапляється форель.

На території регіонального парку розташована комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Скелі Довбуша» і туристичний об'єкт «Гірське озеро» (площа — 0,32 га), яке раніше мало статус гідрологічної пам'ятки природи [46].

Верхньодністровські Бескиди — регіональний ландшафтний парк, розташований у південно-західній частині Львівської області (в межах Старосамбірського району), біля кордону з Польщею, в однойменній частині гірського масиву Східних Бескидів. Площа природоохоронної території —

8356 га. Створений 8 жовтня 1997 року на землях ДП Старосамбірський лісгосп.

Рельєф місцевості РЛП гірський. Хребти висотою 900-1000 м над рівнем моря, розділені поздовжніми долинами рік Мшанка, Тисовиця та ін. Найбільшої висоти досягає гора Магура – 1100 м н. р. м. Панівними типами рослинності є листяні, хвойно-листяні ліси та післялісові луки. Флора налічує приблизно 600 видів судинних рослин. У лісах природного походження трапляються такі рідкісні види, занесені до Червоної книги України, як лілія лісова, беладона звичайна, цибуля ведмежа, плаун колючий тощо. У лісах парку поширені характерні для даного регіону види тварин [46].

Завдяки наявності мальовничих річкових екосистем та гірських лісових ландшафтів РЛП "Верхньодністровські Бескиди" має вагоме значення для розвитку екотуризму. Також, на території парку проживає етнічна група бойків, збереглися церкви, побудовані у типовому бойківському стилі, що свідчить, зокрема, про етнографічну цінність даної території.

РЛП «Підгір'я» розташований у південній частині міста Трускавця. Формування парку почалося 1989 року. Складний рельєф території зі старими деревами і природним струмочком у долині зумовили композиційні акценти майбутнього парку. Було завезено багато каменю та зелених насаджень. Тут всього на декількох гектарах росте більше екзотичних дерев, ніж у відомих українських парках. Але перевагу тут має флора, характерна для карпатського регіону, що створює колорит парку-карпатія.

Ландшафтний парк "Підгір'я" запам'ятовується не лише миловидними пейзажами. Його особливістю є низка статуй з дерева і бронзи, сюжетні експонати та композиції. Серед найпопулярніших композицій: скульптурна композиція "Трембітарі", композиція "Сонячний Годинник", скульптури "Вертепу", скульптури на міфічну тематику "Мавка і Чугайстер", "Біжучий Перун". Через велику кількість скульптур "Підгір'я" називають ще парком-музеєм просто неба [21].

Старовинне карпатське житло — «Гражда», біля якої насадили ялини, як в справжніх Карпатах, скульптурні композиції з бронзи і дерева, наближають рішення парку до карпатських краєвидів. У «Гражді» розмістилася кав'ярня, інтер'єри якої оформлені різьбленим деревом, гуцульською керамікою, строкатими килимами та ліжниками. На терасах, що опускаються до каскаду декоративних озер, розміщені дерев'яні альтанки, столи та лавки. Танцювальний майданчик нависає над озером. Вода верхнього озера переливається у нижнє та приводить в рух водяне колесо млина.

Заказники — це території з частково заповідним режимом, де охороняється не весь природний комплекс, а окремі або кілька компонентів природи, найчастіше — певні види рослин чи тварин, геологічні або історико-меморіальні об'єкти. У заказниках допускаються окремі види господарської діяльності, але лише ті, що не впливають на об'єкт охорони.

Загалом, у Карпатському регіоні функціонує понад 50 заказників різного рівня захисту та зонування, які мають велике значення для збереження природних екосистем та підтримки біологічної різноманітності. Зокрема, до найбільш значних для екотуристичної діяльності заказників Карпатського регіону відносяться: у Закарпатській області — Свидовецький, «Білий потік», «Кедрин», «Діброва», у Івано-Франківській області — «Скит Манявський» та «Княздвірський», у Чернівецькій області — «Лужки», «Стебник», «Лунківський» та «Петровецький».

Свидовецький заказник входить до Карпатського біосферного заповідника та знаходиться високо у горах — на Свидовецькому хребті (Закарпатська обл.). Його площа перевищує 6500 га. Більшість лісів на території масиву — букові. Також тут зростають ясені, явори, смереки, ялини та інші види дерев, трапляються зони змішаного лісу. На високіг'ї в зоні вершин Малої та Великої Близниці ростуть рідкісні арктичні та альпійські рослини. Тваринний світ заповіднику представлений сарнами та благородними оленями, бурими ведмедями, дикими кабанам, вивірками,

куницями, рідкісними бурозубками, лісовими котами, малими тритонами карпатськими. Трапляються сови різних видів, сичі, глухарі, дятли та інші пернаті [35].

Заказник «Білий потік» створений у 1994 році з метою збереження та охорони ландшафту річки Білого потоку та природних комплексів, що знаходяться на його берегах. Заказник займає площу понад 170 га і включає в себе лісові масиви, кам'яністі відкладення, водні екосистеми та інші природні об'єкти. Тут можна зустріти різноманітні види рослин та тварин, зокрема ведмедів, оленів, косуль, рисів, соколів, яструбів та інших [35].

Заказник «Білий потік» є популярним екотуристичним напрямком. Тут проводять екскурсії та пішохідні прогулянки, а також відвідують джерело мінеральної води «Друскінінка».

Заказник «Кедрин» розташований на південному заході Закарпатської області, на південь від селища Кам'янець-Подільський. Він був створений у 1994 році з метою збереження та охорони ландшафтів гірського масиву Кедринських гір. Заказник займає площу понад 6 тис. га і складається з гірських хребтів, скельних відслонень, багатих на печери, водопади, гірські річки та потоки, ліси та луки. На території заказника можна зустріти різноманітні види рослин та тварин, зокрема кедр, ялину, бук, горобину, глід, борсука, ведмеда, козулю, куницю, білку, карпатську козу та інші. Для екотуристів тут пропонуються пішохідні прогулянки та екскурсії, відвідування карстових печер, гірських водоспадів, скельних відслонень тощо.

Лісовий заказник державного значення *«Скит Манявський»* розташований у Івано-Франківській області неподалік від села Маняви. Створений у 1982 році, займає площу 362 га, включаючи весь комплекс монастиря зі скитом, а також Блаженний камінь. Охороняється заліснена територія з мальовничими ландшафтами Передкарпаття (при підніжжі масиву *Горгани*), красивим озером та унікальними скельними утвореннями. Його зелене оздоблення складають ялівці, смереки, буки. Особливо цінною є

ділянка ендемічної для Карпат модрини польської віком 170–250 років, занесеної до Червоної книги України [21]. У трав'яному покриві лісів зростають чорниця, ожина, тирлич-свічурник, купина кільчаста, щитник широколистий, веснівка дволиста та інші види. Багатий тваринний світ, у заказнику водяться 3 види тварин, занесених до Червоної книги України.

У ботанічному заказнику загальнодержавного значення «Княздвірський» (Івано-Франківська обл.) зосереджена найбільша в Україні кількість тисових дерев, які займають 70 га. Тис ягідний - рідкісне дерево, релікт третинного періоду, тривалість життя якого наближається до 4000 років. Окремі екземпляри досягають висоти 25 м. У 1978 р. тут був заснований природознавчий музей, експозиція якого знайомить з породами рідкісних та зникаючих тварин, птахів і рослин Карпат. На території заказника впорядковані місця відпочинку, облаштовані еколого-пізнавальні стежки [10].

«Лужки» — ландшафтний заказник загальнодержавного значення — розташований у Вишнівському районі Чернівецької області, на схід від села Товарниці, у верхів'ях річки Виженки. Площа 964 га, створений 1984 року на території Вишнівського лісництва. Охороняються типовий для Покутсько-Буковинських Карпат гірський ландшафт з мальовничими скельними утвореннями. Рослинний покрив представлений ялицево-буковими лісами віком до 180 років. У травостої трапляються рідкісні види, занесені до Червоної книги України: арніка гірська, білоцвіт весняний, а також гніздівка звичайна, крокус Гейфеля, лілія лісова, любка дволиста, пролісок звичайний, пізньоцвіт осінній, траунштейнера куляста, зозулинець пурпуровий, зозулинець салеповий [34].

«Стебник» — ландшафтний заказник загальнодержавного значення — розташований у Вишнівському районі Чернівецької області, на південний захід від смт Берегомет. Площа 1656 га. Створений 1983 року на території Берегометського лісництва [21]. Охороняються характерні для Покутсько-Буковинських Карпат ландшафти, а також рідкісні та зникаючі види флори і

фауни. Рослинний покрив представлений ялиново-буково-ялицевими лісами з багатим трав'яним покривом. Тут зростає кілька рідкісних видів, занесеної до Червоної книги України: крокус Гейфеля, лілія лісова, любка дволиста, баранець звичайний тощо. Тваринний світ характерний для Карпат: олень європейський, козуля європейська, свиня дика, куниця лісова, саламандра; є багато птахів. З рідкісних видів трапляються: кіт лісовий і тритон карпатський, занесені до Червоної книги України.

Лунківський заказник — лісовий заказник загальнодержавного значення — розташований у Сторожинецькому районі Чернівецької області, на південний захід від смт Красноільськ. Площа 106 га. На південних і західних схилах г. Горсулуй (866 м), що в Покутсько-Буковинських Карпатах, охороняється ялиново-ялицево-буковий праліс з участю клена гостролистого та явора. Окремі дерева бука досягають 200-річного віку. Підлісок представлений бузиною чорною та вовчими ягодами звичайними. У трав'яному покриві з рідкісних рослин трапляються зубниця бульбиста, маренка запашна, квасениця звичайна, плющ звичайний, папороть страусове перо, а також любка дволиста, занесена до Червоної книги України. Багатий тваринний світ: трапляються олень благородний, сарна європейська, ведмідь бурий, рись євразійська, куниці (кам'яна та лісова) тощо. Заказник має велике науково-пізнавальне та природоохоронне значення [34].

Петрівецький заказник — лісовий заказник загальнодержавного значення — розташований на південному заході Глибоцького району Чернівецької області, на південь від села Корчівці. Площа 170 га. Статус присвоєно у 1983 році. Охороняється лісове урочище, представлене природними дубово-ялицевими та буково-дубово-ялицевими лісами, у домішку граб, клен, ялина, липа; у підліску — ліщина і свидина. З рідкісних видів рослин, занесених до Червоної книги України, трапляються гніздівка звичайна та зозуліні сльози яйцеподібні [10]. Тваринний світ характерний для Передкарпаття. Заказник має значення генетичного резервату еталонних насаджень.

2.2. Характеристика екологічного туризму на інших територіях регіону

До штучно створених природно-заповідних територій Карпатського регіону, що мають важливе значення для екотуристичної діяльності, відносяться дендрологічні парки, ботанічні сади та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Дендрологічний парк (дендропарк) – штучно створена територія з метою збереження, збагачення і вивчення різних видів деревних рослин для найефективнішого наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. Дендропарки є науково-дослідними, природоохоронними установами загальнодержавного і місцевого значення. Важливими науковими завданнями є інтродукція, акліматизація та селекція, а практичними – розповсюдження саджанців і насіння. Особлива увага приділяється збереженню рідкісних і зникаючих видів рослин.

У складі природно-заповідного фонду Карпатського регіону – 6 дендропарків загальнодержавного і 9 місцевого значення.

Рудківський дендропарк розташований в урочищі Журавник, що у південно-східній частині міста Рудок (Самбірський район, Львівська область), неподалік від залізничної станції «Рудки». Площа 59 га, заснований 1962—1967 рр. Колекція Рудківського дендропарку налічує 240 видів та форм дерев, чагарників, ліан (переважно екзотів). Хвойні включають 39 видів [19]. З рідкісних для Львівщини тут ростуть сосна їстівна, кунінгамія ланцетна, метасеквоя китайська, туєвик струговинний. З листяних порід поширені різні види магнолій, піраканта шарлахова, жимолость шапочна тощо. Родина розових у місцевому дендропарку налічує понад 55 видів. Вирощують тут породи з цінними технічними властивостями (горіхоплідні, модрина та інші) й фармацевтичними якостями (софора японська, лавровишня лікарська тощо)

[19]. Дендропарк має наукове, господарське та ландшафтно-естетичне значення.

Оброшинський дендропарк розташований у межах Пустомитівського району Львівської області, в селі Оброшине. Площа 5 га. Підпорядкований Науково-дослідному інституту землеробства і тваринництва західних областей України. Парк засновано 1730 року, сучасний статус має з 1983 року.

Колекція парку налічує понад 60 видів дерев і чагарників, серед яких є рідкісні та екзотичні: дуб звичайний пірамідальної форми, ліріодендрон тюльпановий, платан західний, магнолія Кобус, катальпа чудова, клен цукровий, різні види туї, горіхів, лип та інше [19]. Парк розбитий у ландшафтному стилі з використанням системи ставків та архітектурних споруд, зокрема розміщеного поряд з Палацом архієпископів. Дендропарк має наукове, господарське та ландшафтно-естетичне значення.

«Діброва» — дендрологічний парк загальнодержавного значення, розташований у Богородчанському районі Івано-Франківської області, біля села Діброва, що за 30 км на південний захід від м. Івано-Франківськ. Площа 8 га. З 1980 року — парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва. Сучасний статус з 1983 року. Закладений за систематичним принципом у 1972 році.

У колекції, що налічує бл. 300 видів і форм рослин, представлені основні лісоутворюючі породи Передкарпаття. Більшу частину колекції становлять хвойні породи, представлені 12 видами сосен (сосна чорна, жовта, сосна Коха, сосна Веймутова, румелійська, кедрова європейська, кедрова сибірська, густоцвіта) та кількома видами ялин (ялина аянська, шорстка, сербська, канадська, а також декоративні види ялини звичайної). У колекції є види, занесені до Червоної книги України: модрина польська, сосна кедрова європейська. З листяних порід — колекція беріз, яка налічує 12 видів, куточок далекосхідних видів та насінневі плантації дуба північного [34].

При дендропарку є зоокуток (дикі свині). Облаштовані доріжки, альтанки, інформаційні стенди.

Високогірний дендропарк розташований біля села Бистриці Надвірнянського району Івано-Франківської області. Площа 124 га. Територія дендропарку видовжена з північного заходу на південний схід, займає схили вододільного хребта між річками Рафайловець і Салатрук, які є притоками Бистриці Надвірнянської, у масиві Скибових Горган, на висоті 900—1300 м над рівнем моря. Розташований у зоні смереково-ялицево-букових і чисто смерекових лісів, домішкою останніх у рамках Бистрицького лісництва є сосна кедрова європейська, у верхній частині — сосна гірська (жереп).

Дендрарій створено 1963 року [10]. З 1981 року дендрарій є пам'яткою садово-паркового мистецтва державного значення; сучасний природоохоронний статус — з 1983 року [21]. На основі попередніх даних, отриманих при вирощуванні інтродуцентів, у дендрарії за час його існування найперспективнішими лісоутворюючими є: дугласія тисолиста і сіра; модрина європейська, Сукачова та японська, п'ять гібридів з їхньою участю; ялиця бальзамічна, Віча, кавказька, сахалінська і Фразера; сосна жовта; кедрові: корейська, сибірська, густоквітна, румелійська, скручена; Алькока, канадська, сербська і східна; стелюх кедровий; береза біла китайська, жовта, карельська, темногора, тополелиста і японська; бук східний тощо. Ялиця бальзамічна пройшла державне сортовипробування і їй присвоєно сортову назву «Надвірнянська» [34].

Сторожинецький дендропарк — найбільший парк Чернівецької області, включений до списку пам'яток природи національного значення. Комплекс складається з парку і садиби Оренштайна. Парк був закладений представниками заможного роду Флондерів в кінці 19 ст. На початку 20 століття садибу продають меценату Оренштайну, який перетворює існуючий лісовий масив на паркову зону [34]. Основу колекції дендропарку складають більше тисячі екзотичних дерев і чагарників з різних куточків планети (старі 100-200-літні метрового діаметра дерева: дуб, липи, ясені, клени, ялини, пірамідальні туї, а також айва японська). На території Сторожинецького дендропарку є два ставки, ботанічний майданчик, штучно відтворений

карпатський ландшафт і відкриті вольєри з козулями, павичами, фазанами, пєсарками і дикими качками.

Біля розарію розташована колекція кизильників. Вона є однією з найбільших і найповніших в Україні. Тут росте майже 100 видів і форм кизильників. Є в парку також «карпатська гірка» – на кам'яних карликових «скелях» квітнуть гірські волошки, гусинець, папороть і, звичайно, легендарна карпатська квітка – едельвейс (скромні розетки сизуватого листя). На території парку 980 різних видів і форм дерев чагарів. Понад 70 % – екзотичних [34].

Лужанський дендропарк знаходиться ближче до східної частини м. Лужани, що у Чернівецькій області. Площа насаджень становить близько 4,3 га, заснували це місце ще в 19 ст. Парк відомий багатою колекцією незвичайних рослин, деякі з них досить рідкісні для України, зокрема: сутовій сумах, блакитну ялину, японську софору, залізне дерево, кленолистий платан та інші. Окремо варто відзначити цілу алею з катальп. Територією парку пробігає невелика річка Совиця, через яку перекинута дерев'яні містки. Крім рослин в Лужанському дендропарку є і архітектурна та історична пам'ятка – панський маєток початку 19 ст. [10]

Ботанічний сад – територія, де культивують рослини з різних куточків Землі. Це науково-дослідницький та культурно-просвітницький заклад, в якому проводиться збереження генофонду рослинного світу: накопичення колекцій флори перспективних для створення зелених насаджень, їх культивування і акліматизація. Вони мають велике екологічне значення як центри збереження і вивчення флори різних частин світу.

У Карпатському регіоні нараховується 4 ботанічних сади загальнодержавного значення: 2 у Львівській області та по 1 у Чернівецькій та Ужгородській. Всі вони становлять значний інтерес для екотуризму.

Ботанічний сад Львівського національного університету імені Івана Франка є одним з найстаріших садів України та Східної Європи. Заснований у 1852 році, він має тривалу історію та надзвичайно багату колекцію рослин

[19]. Сьогодні ботанічний сад — навчальна, науково-дослідна та природоохоронна установа. Територіально розміщений на двох ділянках у межах міста Львова.

Нова ділянка ботанічного саду має складний рельєф, тут є також ставок, заболочена долина, схили луків, сухі піднесені плато. Це дозволило відтворити на його території фрагменти рослинності різних біотопів: водойм, боліт, луків, лучних степів, лісостепу, різних типів лісу, рівнин, альпійського і субальпійського поясів Карпат. Тут ботанічний сад був створений в 1911 році на основі декоративного саду Цетнерівка площею 4,5 га, придбаного університетом. У 1944 році влада розпочала роботу з відновлення саду. Його територія, що розташована біля Погулянки, була розширена за рахунок націоналізованих ділянок. Це були піщані схили, вкриті травами та чагарником, частково природним лісом з сосни, бука, граба та дубу. Але й одночасно з цим поступово прийшли у занепад мальовничі ставки, а у 1970-х роках була знищена унікальна ділянка з природною раритетною степовою рослинністю, а натомість там збудували оранжереї [19].

Ботанічний сад веде широку просвітницьку діяльність, яка спрямована на поширення ботанічних та екологічних знань серед населення. Співробітники Ботанічного саду регулярно проводять екскурсії для школярів, та студентів.

Ботанічний сад Національного лісотехнічного університету — ботанічний сад у Львові, науково-дослідна, навчально-просвітня та природоохоронна установа загальнодержавного значення. Єдиний в Україні ботсад лісівничо-ботанічного спрямування, створений у 1991 році на основі дендрарію, дендропарку та арборетуму (с. Страдч, Яворівського району, Львівської області) [19]. Сад займає загальну площу 26 га. Тут зростають представники 348 таксонів деревно-чагарникових рослин. На території саду ростуть такі рідкісні види як ликвидамбар смолоносний, ліщина турецька, тамарикс галузистий, хурма звичайна, ясен пенсильванський, бузок звичайний, бузок карпатський, тис ягідний, магнолія кобус, катальпа бігнонієподібна,

гіркокаштан червоний, платан кленолистий, гінкго дволопатеве, магнолія суланжа, горіх чорний, багрянник японський, туя велетенська, дуб болотний, дугласія, порічки криваво-червоні, вейгела квітуча, золотий дощ звичайний, туя західна та інші [19].

Площа дендрарію — 0,81 га. Заснований 1874 року. Перші колекційні дерева висаджені 130 років тому. На даний час флора дерев і чагарників дендрарію нараховує 121 таксон.

Арборетум у селі Страдч закладений 1963 року, на сьогодні налічує 295 таксонів. Його окрасою є алея 40-річних дугласій, цікаві відміни туї західної, аралія маньчжурська, представники роду соснових, у т. ч. сосни кедрові.

Ботанічний сад Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича є одним з найстаріших ботанічних установ України. Його відкрито у 1877 р. В 1956 р. до нього приєднано дендрарій (Дендропарк загальнодержавного значення «Чернівецький»), основу насаджень якого на площі 4,8 га складають аборигенні види. В 1969 р. ботанічний сад набув статусу наукової установи. В 1983 р. його включено до природно-заповідного фонду України, а в 1992 р. надано статус заповідного об'єкта загальнодержавного значення [34].

На порівняно невеликих площах (загальна площа 8,2 га, з них захищений ґрунт - 1125 м², парникове господарство - 360 м²) зосереджено живі колекції, що налічують понад 3,3 тис. таксонів. Особливу цінність мають екзоти, що збереглися з часів заснування Саду - їх майже 10%. Широко представлене флористичне різноманіття земної кулі у ботаніко-географічних та систематичних експозиціях фондової оранжереї на площі 525 м². Тут експонується унікальні екземпляри саговника відігнутого, цератозамії мексиканської і араукарії кон'югамієвидної, що зберігаються в колекціях з 1902-1906 років, ровесницею саду є араукарія висока [21].

Ботанічний сад Чернівецького національного університету є справжнім музеєм живих рослин з різних еколого-географічних зон світу. Його колекції мають велике науково-пізнавальне та природоохоронне значення.

Ботанічний сад Ужгородського державного університету (Ужгородський ботанічний сад) заснований 28 листопада 1948 року [2], на місці, де існували два горіхово-фруктових сади — там росли 96 горіхів, а також інші дерева: яблуня, груша, черешня, вишня, алича, бузина, шипшина, ожина і верба. Ботанічний сад розташований на трьох терасах, перепад висот становить 22 метри. Третина площі саду розташована на першій і другій терасах над річкою, а решта території спускається в заплаву частину долини. До складу території ботанічного саду Ужгородського державного університету входить гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення «Джерело № 1» [46].

Всього в ботанічному саду зібрано 3 900 видів і сортів рослин відкритого ґрунту і 1100 тепличних. У дендрарії росте близько 800 видів дерев і чагарників. У саду налічується 130 видів і різновидів хвойних рослин, флора Закарпаття представлена 400 видами рослин, серед яких такі ендеміки, як бузок угорський і волошка карпатська. На альпійській гірці представлена флора гір, це 150 видів рослин, у тому числі едельвейс. Посадки розміщені за географічним принципом, з ділянками американських, кавказьких, середньоазійських, китайських, далекосхідних рослин. У оранжереї ботанічного саду ростуть тропічні і субтропічні рослини: банан, мімоза, лавр, евкаліпт, папая, 10 видів пальм, 250 видів кактусів [46].

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва — об'єкт природно-заповідного фонду України загальнодержавного або місцевого значення: найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Охоронний режим встановлюють для найвизначніших та найцінніших зразків паркового будівництва.

У Карпатському регіоні налічується 143 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Зокрема, у Закарпатській області їх 35 (загальна площа 219 га), у Івано-Франківській — 8 (загальна площа 84 га), у Львівській — 59 (загальна площа 879 га), у Чернівецькій — 41 (загальна площа 160 га) [46].

Парк санаторію «Карпати» — пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, розташована біля села Карпати Мукачівського району Закарпатської області. Площа парку 19 га [1]. Закладений у 1848 році у ландшафтному стилі з цінних декоративних порід рослин. Нині у парку зростає понад 50 видів цінних і декоративних рослин, таких як: сосна Веймутова, бук пурпуристовий, гліцинія китайська, аристократія, оцтове дерево, сосна австрійська, сосна кедрова, дуб європейський, тюльпанне дерево американське, самшит вічнозелений, ялина та інші [35].

У парку розташований мисливський палац графів Шенборнів, побудований у готичному стилі. У центрі парку міститься декоративний ставок, що живиться гірськими потоками, вкритий листям і білим лататтям. Його контури нагадують абрис Австро-Угорської імперії [35]. Парк прикрашений парковою скульптурою ведмедиці з ведмежатами й оленя, а також різьбленими статуями з дерева. В північній його частині діє бует з мінеральною водою «Поляна Купель» та є «Джерело Краси» з цілющою водою.

У 2015 р. в Яремче було створено унікальний *парк-музей «Карпати в мініатюрі»*, який детально відображає архітектурні пам'ятки та об'єкти культурного надбання Карпат. Парк-музей став новою туристичною визначною пам'яткою і одночасно майданчиком для нестандартного вивчення географії та історії Карпатського краю. Розмістили його в урочищі Жонка, який знаходиться на території Карпатського НПП. Метою проекту стало сприяння екологічному туризму в регіоні і створення нової туристичної пам'ятки, яка урізноманітнює послуги і доповнює цікаве дозвілля гостей, що відвідують курортне містечко. На сьогодні парк-музей «Карпати в мініатюрі» налічує близько 18 об'єктів, в число яких входять: точно відтворені моделі церков і монастирів; відомі пам'ятки краю; копії популярних дерев'яних споруд, наприклад, ресторан «Гуцульщина»; водоспад Пробій на річці Прут; єдина діюча в Карпатах міні-залізниця з копіями легендарних кам'яних мостів у Ворохті; станції в Татарові і тунелю [46].

Стрийський парк (Парк Кілінського) — один із найстаріших та найгарніших парків Львова розташований у місцевості Софіївка Галицького району. Парк займає понад 52 гектари. Облаштування парку розпочато у 1879 році на території колишнього Стрийського кладовища. Було висаджено 40 тис. дерев: смереки, клени, явори, екзотичні породи, такі, як червоний дуб, тюльпанне дерево, червонолистий бук, гінкго [19].

Пам'ятник Яну Кілінському — одному з учасників повстання під проводом Тадеуша Костюшка — було відкрито 18 червня 1895 року.

Декоративні руїни в Стрийському парку побудовані ще у 1894 році. Зводились з решток Стрийського кладовища та матеріалів старого мосту над річкою Сорокою [19].

Нині парк складається з трьох ландшафтних частин: зона нижніх партерів — по дну балки, лісопаркова зона — на схилах балки, верхня тераса. У Стрийському парку налічується понад 200 видів дерев і рослин, є оранжерея, альпінарій, платанова, липова, каштанова і вільхова алеї. Неподалік від головних воріт розташований ставок з лебедями. Посеред ставка у 1966 році встановлена жіноча скульптура «Лілея» Ярослава Мотики [46].

Підгорецький парк — пам'ятка садово-паркового мистецтва у селі Підгірці Бродівського району Львівської області. Площа пам'ятки 17,0 га.

Парк розташований навколо Підгорецького замку у вигляді терасованого парку з південної сторони і парку на вершині плато. Там зі східної сторони розміщувалась ділянка з невеликим схилом шириною близько 100 метрів, яка переходила у доволі крутий схил. На вершині плато на декотрій відстані від дороги Броди — Золочів до замку вела центральна алея, прокладена по композиційній осі паркового і замкового комплексів. З двох сторін алеї йшли грабові боскети з нішами, де стояли скульптури. Обабіч початку алеї ці стрижені грабові живоплоти — боскети розходились в дві сторони під прямим кутом, відділяючи великі трав'яні галявини біля дороги. З двох сторін обабіч алеї розміщувались два великі травники, вздовж

яких паралельно до головної алеї висадили по три ряди лип, котрі закривали бічні краєвиди, зосереджуючи увагу на замку. Посеред великих травників поміж шляхом і живоплотом, що відгороджував парк встановили дві корінфські колони, які увінчують скульптури святих. Після 1944 року боскети були залишені без догляду, не підстригались. На даний момент вони перетворились на ряди старих грабових дерев. Західний травник біля центральної алеї був перетворений на фруктовий сад і там були знищені липові алеї. По обидва боки від храму нині розташовані великі луки, зі сходу які замикає перспективу заїжджий двір XVII століть, а із заходу — ставок, що збереглися до наших днів.

Із північної сторони замку на рівні замкового рову була створена перша тераса Північного парку. Із двох сторін зі сторони замку її обрамовували підпорні стінки терену Південного парку, які із східної та західної сторони переходили у паркову стіну з в'їзними брамами. У паркових партерах упродовж року проводили заміну квітів, що забезпечувало їхнє цвітіння від весни до пізньої осені.

Згодом на третій терасі облаштували оранжерею з теплолюбними деревами і кущами — лимонними, мандариновими, фіговими, маслиновими, лавровими тощо. Упродовж XIX ст. Італійський парк занепав. Після 1944 року центральна тераса була перетворена на спортивний майданчик, а нижня тераса і городи заросли деревами [46].

Самбірський парк розташований у місті Самборі Львівської області. Площа 15 га. Парк закладений у XVIII ст.[19] на основі природного лісу. Статус надано 1980 року [21]. Примітно, що дерева у парку не висаджувалися уздовж алеї за певним планом, а навпаки, доріжки прокладалися там, де дозволяло природне розташування насаджень.

2.3. Формування і структура регіональної екологічної мережі Карпат

Регіональна екологічна мережа – єдина територіальна система, яка створюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території регіону, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [6, 7, 49].

Правовою основою для формування національної екологічної мережі є Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1979 року, Закон України «Про екологічну мережу України», Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», Закон України «Про Червону книгу України», Лісовий кодекс України, постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1196 «Про затвердження Порядку включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екологічної мережі» [20].

На сьогоднішній день Програма закінчила свою дію, у зв'язку з чим Мінприроди було підготовлено Заключний звіт про результати її виконання [49]. Варто зазначити, що із закінченням дії Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, питання формування національної екологічної мережі залишається й надалі актуальним, оскільки це єдиний ефективний засіб збереження біологічного різноманіття.

Структурні елементи екомережі — території екомережі, що відрізняються за своїми функціями. До структурних елементів екомережі належать ключові, сполучні, буферні та відновлювані території. Ключові території (природні ядра) забезпечують збереження найцінніших і типових для конкретного регіону компонентів ландшафтного й біорізноманіття. Сполучні території (екокоридори) поєднують між собою ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу. Буферні території захищають ключові та сполучні території від зовнішніх впливів. Відновлювані території забезпечують формування просторової цілісності екомережі і є територіями, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану [6].

Частину Східних Карпат, розташовану на території України, прийнято називати Українські Карпати. Довжина їх становить 270 км, ширина - 70-100 км, а загальна площа з тісно прилеглими територіями - понад 37 тис. км², або 20 % від загальної Карпатської гірської системи. Вони охоплюють усю територію Закарпатської області, 37,5 % - Івано-Франківської, 18,6 % - Львівської та 15,8 % - Чернівецької [42]. Розподіл загальної площі Українських Карпат, в тому числі гірської системи та природно-заповідного фонду (ПЗФ) регіонів станом на 1 січня 2020 р. відображено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1. Площа Українських Карпат, в т. ч. гірської системи та природно-заповідного фонду [49]

Регіон	Всього земель, тис. га	Частка гірської Карпатської системи		Площа земель ПЗФ, тис. км ²	% території	
		тис. га	%		всієї	у т.ч. гірської
Закарпатська область	1275,3	1275,3	100,0	133,5	10,5	10,5
Івано-Франківська область	1392,7	522,3	37,5	102,8	7,6	19,7
Львівська область	2183,1	406,1	18,6	44,5	2,0	11,0
Чернівецька область	809,6	127,9	15,8	11,2	1,4	8,6
Разом	5660,7	1331,6	23,5	292,0	5,2	12,5

Як було визначено у підрозділах 2.1 та 2.2, природно-заповідний фонд (ПЗФ) Українських Карпат вирізняється значною різноманітністю заповідних територій та найбільшою площею серед інших природних регіонів України. У межах гірської частини Карпат, Передкарпатської височини і Закарпатської рівнини розташовано понад 1100 природно-заповідних територій і об'єктів різних категорій, серед яких — об'єкти “вищої категорії заповідності”: природний заповідник “Горгани” (5344 га), Карпатський біосферний заповідник (58036 га), 11 національних природних парків (Карпатський, “Синевір”, Вижицький, “Сколівські Бескиди”, Ужанський, “Туцільщина”, Галицький, “Зачарований край”, “Синьогора”, Верховинський і “Черемошський”) загальною площею 260039 га. ПЗФ регіону включає також п'ять регіональних ландшафтних парків, 176 заказників, понад 710 пам'яток природи, близько 160 заповідних урочищ та майже 70 ботанічних садів, дендрологічних парків і парків-пам'яток садово-паркового мистецтва [46].

Про значну площу природно-заповідних територій в Українських Карпатах свідчить висока заповідність адміністративних областей, у межах яких розташований досліджуваний регіон. Відсоток заповідності (відношення площі ПЗФ до площі адміністративної області) станом на 2022 р. у Львівській обл. становив — 6,72 %, Закарпатській — 13,92 %, Івано-Франківській — 15,71, Чернівецькій обл. — 12,80, а для Українських Карпат — близько 13 %, що вдвічі перевищує загальнонаціональний показник (6,05 %). Найвища заповідність — у Мармароських, Полонинсько-Чорногірських і Скибових Карпатах, а найнижча — у Передкарпатській височині і Закарпатській рівнині.

Власне природно-заповідні території й об'єкти відіграють ключову роль у проектуванні і формуванні екологічної мережі в Українських Карпатах. До базових елементів екологічної мережі належать [6, 49]: 1) ключові території (природні ядра), які забезпечують оптимальну кількість та якість екологічного простору й охоплюють переважно природні та біосферні

заповідники та національні парки; 2) сполучні території, які забезпечують взаємозв'язок між ключовими територіями; 3) буферні території, що захищають ключові й сполучні території від потенційно загрозливих зовнішніх впливів.

У ході проектування та впровадження екомережі треба дотримуватись таких принципів [6, 7, 36]: 1) забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів екомережі; 2) збереження та екологічно збалансоване використання природних ресурсів у межах екомережі; 3) мінімізація втрат природних і напівприродних територій, розширення площі екомережі; 4) забезпечення органічного входження національних екомереж до Загальноєвропейської екомережі, усебічний розвиток міжнародної співпраці; 5) вдосконалення структури земельного фонду країн на засадах науково обгрунтованого співвідношення різних видів природокористування.

Геоморфологічна і ландшафтна структура Карпат зумовлює ґратчастий рисунок просторової схеми регіональної екологічної мережі. У складі екомережі виділено п'ять регіональних екологічних коридорів – великих за масштабами територій, які включають різні за функціональним призначенням ключові, буферні та сполучні території. Загальна площа екологічних коридорів становить близько 12077 тис. га, вони поєднують 29 ключових територій міжнародного (м), національного (н), регіонального (р) і локального значення загальною площею 1457,2 тис. га.

Як було визначено у підрозділах 2.1 та 2.2, у Карпатському регіоні сформована складна мережа лісових, лучних та заплавних ділянок. Розглянемо перелік структурних елементів екомережі Карпатського регіону.

1. Ключові території екомережі:

Території та об'єкти природно-заповідного фонду. Площа природоохоронних територій регіону становить 176679, 6 га. [42]. До складу природоохоронних територій входять об'єкти як загальнодержавного значення, так і заказники і пам'ятки природи місцевого значення, у т.ч. свердловини. Основне призначення даних територій – охорона і збереження

рідкісних видів флори та цінних угруповань, зокрема старих різновікових дубових заплавних екосистем, рідкісних низовинних водно-болотних угруповань і формують ядро екологічної мережі області.

Водно-болотні угіддя. З метою збереження та відновлення водно-болотних угідь Карпатському регіоні, Кабінетом Міністрів України погоджено надання статусу міжнародного значення таким угіддям (на площі 2211,4 га): «Озірний-Бребенескул» площею 1656,91 га в Рахівському районі, урочище «АтакБоржавське» площею 283,4 га у Берегівському районі, «Чорне Багно» площею 15 га у Іршавському районі, «Долина нарцисів» площею 256 га у Хустському районі та «Печера Дружба» площею 0,13 га у Тячівському районі [36]. Наразі проведено роботу по погодженню з землекористувачами надання статусу водно-болотних угідь в Ужгородському районі загальною площею 2246 га. Усі дані об'єкти є складовими елементами ключових територій екомережі. Однак, враховуючи, що останні вже входять до складу об'єктів природно-заповідного фонду, включати їх окремо нема підстав у зв'язку з можливістю виникнення невідповідностей при врахуванні загальної площі елементів екологічної мережі.

2. Сполучні території екомережі:

Землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони. Землі водного фонду займають площу 18,4 тис. га. Карпатський регіон має найбільш розгалужену гідрологічну мережу в Україні, однак усі водойми, у т.ч. річки, відносяться до категорії малих річок, окрім р. Тиси. Це основні річки регіону з прибережними охоронними смугами, водоохоронними зонами, міждамбовим простором та гідропоруками, заплавами, а також природні та штучні водойми, водосховища, залишки водно-болотних угідь, канали меліоративної системи. Водно-болотні угіддя – низинні болота та заплави, які крім іншого, виконують функцію місць концентрації та відпочинку мігруючих водно-болотних птахів, відмічені у групі ключових територій.

Землі лісового фонду (крім лісів АПК). На території регіону діють постійні лісокористувачі різного відомчого підпорядкування: Агенції лісових ресурсів України, Міністерства оборони України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства екології та природних ресурсів України. Частина лісів, особливо в межах населених пунктів, знаходиться досі у невизначеному стані через затримку процесу приймання-передачі земель лісгоспами та невизначеність із землекористувачем цих земель. Частина ж лісів перебувають у користуванні територіальних громад областей. Сюди відносяться незначні території лісопаркових зон. Більшість об'єктів лісового фонду Українських Карпат складають суцільні масиви лісів. На даному етапі має місце процес заростання сільгоспугідь лісом, особливо у гірських регіонах.

Слід також врахувати, що переважна більшість об'єктів природно-заповідного фонду Карпатського регіону – лісові території, отже, вони є елементом ключових територій регіональної екомережі [6]. Так само, як і лісові угруповання, включені до Зеленої книги України. Тут слід врахувати, що вищевказані території вже є ключовими, як об'єкти природно-заповідного фонду. Основу лісів Карпат складають смерекові, смереково-ялицеві, буково-ялицеві, букові ліси. Субальпійські криволісся сформовані переважно з сосни гірської, ялівцю сибірського та вільхи зеленої. Незначна частина насаджень з участю реліктового автохтонного виду сосни кедрової європейської, тису ягідного. У південно-західній рівнинній та передгірній частині району трапляються дубово-букові та дубово-грабово-букові та дубові ліси.

Гірські пасовища (полонини). Як правило, гірські пасовища розташовані вздовж гірських хребтів і еволюційно склалися як екологічні коридори для міграцій, нагулу і відпочинку тварин, перелітних птахів. Полонини різних областей Карпатського регіону сполучаються між собою та з полонинами Румунії, Польщі, Словаччини. Тому останні варто було б включити до сполучних територій. Однак, як і у випадку водно-болотних угідь, переважна

більшість полонин включена, або пропонується до включення до об'єктів ПЗФ, використовується для рекреаційних потреб.

Перелік основних сполучних територій. За основу нами взято вже розроблений перелік для екомережі Карпат, розроблений С. Ю. Поповичем та колегами (2007) [42]. Враховуючи фізико-географічну та ландшафтну характеристику Карпатського регіону, можна зробити висновки, що сполучними можуть бути фактично усі лісові масиви та землі водного фонду та полонини. Завдяки цим територіям, екологічна мережа Закарпатської області легко сполучається з екологічними мережами Львівської та Івано-Франківської областей, а також з відповідними мережами Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії.

3. Буферні території:

Землі лісового фонду. До цієї групи віднесено ліси Міністерства АПК України. Ці ліси потребують додаткових зусиль для підвищення їх продуктивності та стійкості, значна їх площа – сектор фонду реконструкції та чагарники. Істотна частина цих територій увійшла до рекреаційних об'єктів. Крім того, до цієї категорії слід додати землі лісового фонду – не вкриті лісом, тобто лісові сінокоси, ремізи, пасовища, рідколісся, чагарники, яруги, тощо.

Землі рекреаційного призначення. Використовуються для організації масового відпочинку населення і туризму та проведення спортивних заходів, в т.ч. землі оздоровчого призначення з їх природними ресурсами. На території Карпатського регіону діють десятиліттями вже відомі великі оздоровчі центри, такі, як санаторії «Теплиця», «Боржава», «Карпати», «Квітка полонини», «Сонячне Закарпаття», «Поляна», «Гірська Тиса», «Синяк» та інші, центри гірського туризму «Красія», «Подобовець» тощо. Окрім них, створено багато сучасних оздоровчих центрів та центрів організованого туризму, як комплекси об'єктів відпочинку на полонинах, на солених озерах, в межах НПП, на термальних водах та ін. Крім того, діючими залишається частина дитячих таборів та оздоровчих центрів.

Землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання — пасовища, луки, сіножаті тощо. Більшу частину територій займає рілля, що являє собою найвищий ступінь антропогенних змін і не є об'єктом екомережі.

4. Відновлювані території:

Інші природні території та об'єкти (кам'яні розсипи, піски, солончаки, деградовані землі, земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу природну цінність). Це яри, еродовані схили пагорбів, скельні виходи, піски, старі, не діючі та діючі кар'єри, відвали. Дані землі потребують вжиття заходів по набуттю ними первинного стану, відновлення рослинного покриву та тваринного населення.

Останніми роками зроблено важливі кроки у формуванні екомережі Українських Карпат. Зокрема, створено національні природні парки (НПП) у місцях проєктованих ключових територій. НПП “Зачарований край” локалізовано у межах Іршавської ключової території, а Верховинський НПП і Черемошський НПП – у межах Чивчинсько-Гринявської ключової території.

Українська частина Карпат складає лише 10,3 % від їх загальної площі, але тут зосереджено понад півтора тисячі об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), площею майже півмільйона гектарів (8,6 відсотка). У Закарпатті знаходиться 456 об'єктів природно-заповідного фонду на площі 177 тис. га, серед яких Карпатський біосферний заповідник, Ужанський національний природний парк, Національні природні парки “Синевир” та “Зачарований край”, регіональний ландшафтний парк “Притисянський”, “Синяк”, 19 заказників загальнодержавного значення, 41 заказник місцевого значення, 11 пам'яток природи загально-державного значення, 329 пам'яток природи місцевого значення, 9 заповідних урочищ місцевого значення, 32 пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення та 4 дендропарки місцевого значення [36].

Важливим елементом регіональної екологічної мережі Карпатського регіону є міждержавні (транскордонні) природоохоронні території (МПОТ).

У результаті створення МПОТ зростає площа територій із заповідним режимом і послаблюється так званий острівний ефект відокремлених заповідних об'єктів, поліпшуються умови для міграції тварин, особливо великих хижаків і рослинних, для збереження популяцій яких потрібні значні площі. Великі переваги МПОТ мають для розвитку туризму, екологічного виховання, обміну інформацією про форми та способи охорони природи у сусідніх країнах. Часто міждержавним природоохоронним територіям надають статус біосферного резервату (БР), який підвищує їхній імідж у світі та переорієнтовує на виконання ширшого комплексу завдань, найважливішим з яких є підтримка сталого розвитку у певному регіоні [6, 49]. На польсько-українському прикордонні існують великоплощинні заповідні об'єкти високого рангу за категоризацією МСОП — заповідники та національні парки. На основі деяких із них уже створені МПОТ, на базі інших — існують потенційні можливості їхнього формування [36]. Перший міжнародний об'єкт, який сформувався у межах досліджуваного прикордонного регіону, — міжнародний біосферний резерват (МБР) «Східні Карпати» (213211 га). З українського боку його складовими є «Ужанський» НПП і «Надсянський» РЛП на територіях, відповідно, Закарпатської та Львівської областей. На території Польщі у МБР входять Бещадський національний парк (НП) і два ландшафтні парки (ЛП): «Циснянсько-Ветлінський» і «Долина Сяну», а на території Словаччини — НП «Полоніни».

Отже, можна зазначити, що метою заходів із впровадження екомережі Українських Карпат є: 1) збереження ділянок з природними і слабо трансформованими ландшафтами; 2) ренатуралізація сильно змінених ландшафтів; 3) зменшення фрагментації природних ландшафтів; 4) формування територіально і функціонально пов'язаної системи для забезпечення шляхів міграції та поширення рослин і тварин. Найдієвішим заходом формування екомережі регіону є створення нових природно-заповідних об'єктів.

Таким чином, за сформованістю та структурою екологічна мережа Українських Карпат належить до найсприятливіших регіонів для розвитку екотуризму.

Висновок до 2 розділу

1. У НПП Карпатського регіону екотуристична діяльність передбачає: екскурсії маркованими екологічними стежками, піший спортивно-оздоровчий екотуризм, лижні подорожі, велосипедний екотуризм, кінний екотуризм, водний екотуризм, спелеологічний екотуризм; мисливський екотуризм, парашланеризм, балунінг, альпінізм.

2. В Українських Карпатах створено 9 регіональних ландшафтних парків, з яких для екотуристичної діяльності найбільше значення мають: «Синяк» (Закарпатська обл.), «Поляницький» (Івано-Франківська обл.), Верхньодністровський та Підгір'я (Львівська обл.).

3. У Карпатському регіоні функціонує понад 50 заказників, до найбільш значних для екотуризму відносяться: у Закарпатській області – Свидовецький, «Білий потік», «Кедрин», «Діброва», у Івано-Франківській області – «Скит Манявський» та «Княздвірський», у Чернівецькій області – «Лужки», «Стебник», «Лунківський» та «Петровецький».

4. У складі ПЗФ Карпатського регіону нараховується 6 дендропарків загальнодержавного і 9 місцевого значення, 4 ботанічних сади загальнодержавного значення, що становлять значний інтерес для екотуризму.

5. У формуванні екологічної мережі Карпатського регіону ключову роль відіграють природно-заповідні території й об'єкти. Екологічна мережа Українських Карпат за сформованістю та структурою є найсприятливішим регіоном для розвитку екотуризму.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

3.1. Актуальні проблеми розвитку екологічного туризму в регіоні

В Україні екологічний туризм перебуває на початковій стадії розвитку. Екотуристичні мандрівки організовуються переважно на самодіяльному рівні, комерційна діяльність у цьому напрямі лише зароджується. Спостерігається виділення двох шляхів розвитку екологічного туризму – «американського» та «європейського». Перший формується у вигляді організації спортивно-туристичних подорожей в екстремальних природних умовах, другий – у формі організованого відпочинку в сільській місцевості із залученням до традиційної місцевої культури [4].

Як було визначено у 2-му розділі, Карпатський регіон має цілу гаму природних ландшафтів і кліматично-рекреаційних ресурсів, які здатні виступити атракціями для фактично всіх різновидів екологічного туризму, починаючи від сільського і закінчуючи спелеотуризмом, мисливським туризмом і фототуризмом. Однак, разом зі зростанням популярності цього виду туризму виникає низка проблем, які потребують уваги та вирішення. До основних проблем можна віднести наступне:

1. *Посилення екологічного тиску на природні ресурси*: як не зашкодити тому природному середовищу, завдячуючи якому екотуризм в Карпатському регіоні є можливим. Проблема полягає у тому, що популярність цього регіону для екотуризму призводить до збільшення туристичного потоку та відповідно до підвищення навантаження на екосистеми регіону. Однією з основних причин цього є недостатність інформації про правила поведінки в природних заповідних зонах та про методи збереження навколишнього середовища. Багато туристів не знають, як правильно поводитись у природі, тому їхня діяльність може завдавати шкоду природним ресурсам. Додатково, до проблем, які призводять до посилення екологічного тиску, можна віднести:

➤ Невірне розташування туристичних об'єктів: розташування готелів, кемпінгів та інших споруд поряд з природними заповідниками, лісами та річками сприяють забрудненню навколишнього середовища та зниженню якості повітря та води.

➤ Невірне використання природних ресурсів: збирання рослин, грибів та ягід у великих кількостях, полювання на диких тварин та рибу завдають шкоду екосистемам регіону.

➤ Нестача системи сортування відходів: відходи, які залишають туристи, впливають на якість повітря та води, тому важливо мати належну систему сортування та утилізації відходів [32].

2. *Недостатня інфраструктура*: в ряді туристичних місць регіону відсутня необхідна інфраструктура, така як сміттєві контейнери, санвузли, парковки та інше. Це створює труднощі для туристів та сприяє забрудненню навколишнього середовища.

Також процес сильно гальмує складна логістика - якість доріг в Україні, як ми всі знаємо, залишає бажати кращого.

3. *Несанкціонована забудова*: наявність незаконних готелів, кемпінгів та інших споруд в регіоні призводить до порушення екологічних та санітарних норм, що негативно впливає на навколишнє середовище. Внаслідок цього відбувається зниження якості середовища та знищення унікальних екосистем, що негативно позначається на привабливості регіону для туристів.

4. *Відсутність належного контролю*: недостатня кількість інспекторів та служб, які відповідають за контроль за дотриманням екологічних та туристичних норм в регіоні, призводить до неефективного вирішення проблем. Зокрема, порушення зазначених норм залишаються непоміченими та безкарними. Крім того, недостатній контроль призводить до перевантаження туристичних місць, порушення екологічної рівноваги та зниження якості туристичних послуг.

5. *Нестабільність туристичного сезону*: через кліматичні зміни та інші фактори туристичний сезон в Карпатському регіоні може бути нестабільним, що впливає на дохідність екотуристичних підприємств та розвиток туризму в цілому. Зокрема, до негативних факторів, що заважають екотуризму в Карпатах, відносяться: часті дощі (інколи тривалістю кілька діб), порівняно невисока температура, тумани (восени), сильний вітер і снігові замети (взимку). Вони обмежують сприятливий для подорожей час і впливають на безпеку туристів: за поганих погодних умов часто трапляються випадки травмування і загибелі людей (через падіння, замерзання, ураження блискавкою, сходження снігових лавин). Через це туроператори екологічного туризму повинні розробляти план дій при виникненні непередбачених ситуацій, який має охоплювати певну частку потенційних ресурсів. Результативне (а не декларативне) планування потребує досвіду та відповідних знань і вмінь, тому до розробки планів щодо розвитку екологічного туризму варто залучати кваліфікованих осіб з місцевих адміністрацій і громадських організацій, інформованих осіб з місцевого населення [29].

Особливо актуальним для розвитку екотуризму є розв'язання екологічних проблем у гірських регіонах Українських Карпат. Зокрема, у Буковинських Карпатах досі на значній площі збереглися екосистеми, що мають виняткове ресурсне, культурне та наукове значення як еталони первісної природи з унікальним ландшафтним і біотичним різноманіттям. Проте тривале природокористування без належного врахування гірських умов спричинило порушення стабільності розвитку водозбірних басейнів. Після надмірних опадів частіше стали проявлятися катастрофічні повені, що спричиняють руйнівні селі та зсуви, ерозію ґрунту, тривалі затоплення територій. Ці негативні процеси в першу чергу зумовлені зниженням водорегулювальної ролі лісів унаслідок господарської трансформації їх структури, зменшення лісистості гірських водозборів, гідрологічної ємності лісових екосистем [8, 9].

6. *Пограничне положення Карпат на стику кордонів держав*, їх політико-територіальна приналежність до Центрально-Східної Європи, яка досі залишається поза зоною інтеграційних процесів, зумовили недостатній рівень скоординованого і збалансованого розвитку більшості галузей господарства, у тому числі й туризму і рекреації. Набуття досвіду ефективних форм взаємовигідного співробітництва, наприклад, у формі єврорегіонів, тут проходить поступово. Та чи не найбільшою перешкодою у налагодженні ефективних форм співпраці є відсутність України у політико-правовому, економічному та культурно-інформаційному полі Європейського Союзу.

Незважаючи на те, що екотуризм і рекреація не потребують такого високого рівня політичних та правових погоджень між країнами і регіонами, як більшість галузей виробництва, але якщо мова заходить про належний рівень європейських стандартів в обслуговуванні потоків туристів, про потреби впровадження нових технологій, про істотне поліпшення інфраструктурного забезпечення при одночасному збереженні високого якісного стану довкілля, то така співпраця стає дуже бажаною.

З метою подолання неузгодженостей соціальних, економічних та екологічних нормативно-цільових засад управління природними ресурсами, в Буковинських Карпатах і Передкарпатті впроваджуються стандарти збалансованого розвитку на базі принципів Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат [9], Стратегії виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, а також Протоколу Сторін Карпатської конвенції про стійке управління лісами [29]. Карпатська конвенція відіграє визначну роль як багатостороння угода між Польщею, Румунією, Чехією, Словаччиною, Сербією, Угорщиною та Україною з метою зосередження спільних зусиль для збереження, відновлення та збалансованого використання природних ресурсів Карпатського регіону.

7. *Відсутність згоди землекористувача щодо заповідання унікальних природних об'єктів*. Необхідно внести зміни в Закон України «Про природно-заповідний фонд України» щодо затвердження цінних природних об'єктів

заповідними, без згоди землекористувача, при наявності висновку-характеристики відповідної компетентної наукової установи.

8. *Опір частини громадськості щодо необхідності розвитку екотуризму.* В якості аргументів «проти» найчастіше наводять такі: екотуризм – це мода, яка швидко мине; додаткова вартість екологічного туризму зменшує величину туристського потоку; небажання туристів виконувати вимоги, пов'язані з охороною довкілля теж зменшить кількість потенційних екотуристів.

На жаль, наразі справи виглядають таким чином, що більшість туристів (відпочивальників) не готові до споживання екотуристичного продукту через: екологічну неосвіченість; небажання витратити власний час, зусилля (а тим більше кошти) на участь в екологічних акціях, природоохоронних справах тощо; загальний низький рівень культури населення; відсутність кваліфікованих фахівців туристичного супроводу для цього сектору (екогідів). Проте найсуттєвішою перешкодою є те, що обмежений контингент туристів – потенційних споживачів такого турпродукту – не дозволяє плекати надію на одержання вагомих прибутків від екологічного туризму, ось чому організатори туризму не зацікавлені в тому, щоб розвивався саме цей сектор туристичної сфери.

Місцеве населення, яке хоче і може надавати послуги у галузі екотуризму, має фінансові проблеми з оформленням відповідних умов проживання та відпочинку туристів. Покращити стан соціально-економічних умов населення сільських територій, що потенційно придатні для екологічного туризму, може введення стандартизації комплексу характерних і супутніх послуг екотуризму, удосконалення контролю за дотриманням стандартів і нормативів, продовження сертифікації відповідних суб'єктів господарювання.

Отже, на даному етапі розвитку екологічний туризм в Карпатському регіоні стикається з природними, фінансовими та адміністративними перешкодами. Справу ускладнює і те, що чиновники, туристичні агенції та

інші представники індустрії часто трактують поняття екотуризму дуже просто, зараховуючи до екологічних подорожей будь-які виїзди за місто на природу.

Треба зазначити, що у Карпатському регіоні склалася непроста ситуація, коли на тлі соціально-економічних негараздів та недостатньо розвиненої інфраструктури ринку екотуризм стає менш привабливим не лише для іноземних, а й для власних громадян. Варто виділити деякі проблеми, що виникли на шляху розвитку екологічного туризму в Українських Карпатах та які повинна подолати наша держава:

- Роз'єднаність учасників еколого-туристичної діяльності, відсутність спеціалізованих туроператорів, недостатньо розвинена правова база, інформаційний дефіцит.

- Звичка громадян, а також влади до безкоштовності природних ресурсів. Це одна з причин нерозвиненості екологічної культури, зневаги нормами екологічного права. Подолання цих проблем вимагає значного часу і великих зусиль.

- Брак фахівців у сфері туризму, які на професійному рівні володіють екологічними проблемами і технологіями.

Загальний аналіз використання території Карпатського регіону свідчить не лише про недостатній рівень земель природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення, але і про надзвичайно високий, економічно та екологічно необґрунтований рівень господарського освоєння земель, значну площу та низьку щільність забудови виробничих територій, нерациональне розміщення виробничих та житлових територій. Відсутні механізми і методики обчислення реальної вартісної цінності природних об'єктів, що не дозволяє обраховувати збитки за шкоду біорізноманіттю, та визначати ступінь відповідальності за порушення природоохоронного законодавства [9].

Також варто відзначити чинники, що стримують розвиток екотуризму в Карпатському регіоні за наявного потужного екотуристичного потенціалу,

серед яких:

- відсутність необхідного початкового капіталу для фінансування робіт зі створення науково-природознавчих центрів, з розробки комплексу питань формування цільових програм екологічного туризму;
- слабкі інвестиції в інфраструктуру екотуризму, що позначається на стані готельного, транспортного обслуговування, рівні надання послуг;
- відсутність засобів з менеджменту та маркетингу екотуризму для залучення потенційних туристів;
- відсутність цілеспрямованих наукових досліджень та підготовки необхідних кадрів;
- відсутність необхідної законодавчої бази екотуризму.

Вирішення зазначених проблем з використанням зарубіжного досвіду та підтримки сфери екотуризму «зверху», надасть можливість підняти на більш якісний рівень усталеності всієї туристської індустрії шляхом забезпечення економічних переваг для місцевих громад, активного сприяння охороні природних ресурсів, культурної інтеграції місцевих громад і підвищення поінформованості мандрівників про необхідність охорони природної і культурної спадщини.

3.2. Пріоритетні напрями розвитку екологічного туризму в перспективі

Розвивати екологічний туризм в Карпатському регіоні та виводити його на пріоритетний рівень національного туризму, можливо лише за дотримання наступних принципів:

- 1) збереження та відтворення природного середовища;
- 2) обмеження туристичного навантаження на об'єкти природно-заповідного фонду;
- 3) відновлення та збереження етнокультурного середовища.

Сутність планування розвитку екотуризму полягає у захисті прекрасної недоторканої природи, вивченні процесів навколишнього середовища, поєднання піших прогулянок, верхової їзди, водного, велосипедного та інших видів туризму та найголовніше — охороні природних заповідників та поліпшенні екологічної культури Українських Карпат.

Як було зазначено у 2-му розділі, питома вага лісових ландшафтів у формуванні екологічної мережі Карпатського регіону свідчить про їх пріоритетну роль у підтриманні ландшафтно-природоохоронної стабільності регіону, що вимагає вжиття відповідних заходів з їх охорони та збереження. У зв'язку з цим назріла необхідність в обґрунтуванні нової моделі лісового господарства Карпатського регіону, яка б об'єднувала економічні, соціальні й екологічні цілі. Це відповідає принципам Карпатської конвенції, де наголошено на необхідності переорієнтації розвитку лісової галузі з ресурсного на біосферний напрямок [9]. Тому враховуючи, що ліси Українських Карпат виконують переважно природоохоронні та захисні функції, доцільно перевести їх у встановленому порядку до категорій захисного, рекреаційно-оздоровчого, природоохоронного та наукового призначення, що забезпечить зменшення експлуатаційного навантаження в першу чергу на гірські екосистеми та покращання режиму лісокористування в плані безумовного використання природоохоронних функцій лісів. У зв'язку з цим слід на державному рівні розробити Національну Програму екологічної безпеки Карпатського регіону із відповідними фінансовими гарантіями, де врахувати здійснення комплексу природоохоронних заходів (у першу чергу в лісах, що входять до структурних елементів екомережі) з урахуванням вимог стратегії Карпатської конвенції.

На підставі дослідження проблем розвитку екотуристичної діяльності в Карпатському регіоні можна визначити такі напрями розвитку екологічного туризму:

1. *Розробка нових маршрутів та програм з підвищеною увагою до охорони довкілля та збереження біорізноманіття.*

2. *Розвиток інфраструктури*: збільшення кількості смітєвих контейнерів, будівництво нових санвузлів, ремонт та обслуговування існуючих об'єктів інфраструктури, а також будівництво нових готелів та кемпінгів. В лісництвах та в заповідних територіях провести заходи щодо пристосування цих ділянок до екотуризму та відпочинку. Реорганізувати лісництва та природоохоронні території шляхом введення до їх штату ландшафтознавців, робітників, які б займалися влаштуванням та облаштуванням, прибиральників сміття.

3. *Наслідкування прикладу європейської туристичної практики* у вигляді нових форм надання екотуристичних послуг, таких як еко-курорти, еко-котеджі, екостежки, глемпінги та інші:

➤ Еталонна модель **еко-комплексу** має добре підготовлений персонал та професійних путівників, які спілкуються з гостями закладу. Розташовані на незайманих природних територіях, такі комплекси часто мають значне екологічне значення та потужні програми захисту навколишнього природного середовища, підтримують етичну практику працевлаштування та сприяють розвитку місцевої економіки, застосовують найкращі технології для зменшення використання енергії та раціонального поводження з відходами.

➤ **Еко-курорт** - візуально та за конструкторським рішенням схожий на еталонну модель, однак відрізняється за призначенням і зазвичай розташований біля водних об'єктів і орієнтований на надання розважальних послуг та інших особистих послуг (природні оздоровчі спацентри, заняття йогою тощо).

➤ *Еко-котеджі та кемпінги* - невеликі будиночки або кемпінги, розташовані в природних районах, з мальовничими краєвидами, зазвичай побудовані доволі давно та для певних цілей, не пов'язаних з туризмом. Багато з них адаптовані та утримуються для проживання. Протягом останніх кількох років «глемпінг» став одним із тих популярних брендів туристичної галузі, що набув великої популярності серед мандрівників. Поєднуючи слова «гламур» та «кемпінг», ця тенденція зросла, оскільки підйом масового

туризму змусив більше людей сприйняти екологічний дух відповідальних подорожей.

➤ *Сільські еко-комплекси* - прості приватні помешкання, розташовані у сільській місцевості або в невеликих селах поблизу природного заповідника. Обслуговуючий персонал та гіді - місцеві жителі, що не мають професійних навичок. Надають можливість побачити екзотичну дику природу, однак не зовсім ізольовано від цивілізації.

➤ *Еко-ферми* - сільські проекти, що використовують фермерські будинки та інші приміщення ферм. Деякі з них є пристосованими або побудованими за призначенням. Ці проекти мають на меті отримання додаткового доходу для фермерів та малих громад [29].

4. *Підвищення кваліфікації та навчання персоналу*: проведення навчання та підвищення кваліфікації місцевих гідів та працівників туристичної індустрії з питань охорони природи та збереження біорізноманіття.

5. *Сприяння залученню інвестицій*: підтримка та сприяння залученню інвестицій в екологічний туризм, зокрема у будівництво нових готелів, кемпінгів та розвиток інфраструктури.

6. *Залучення місцевого населення*: створення програм та проектів, які стимулюють залучення місцевого населення до участі в розвитку екологічного туризму, включаючи підтримку малих та середніх підприємств та розвиток місцевого ринку продуктів та послуг.

7. *Розвиток цифрових технологій*: розроблення мобільних додатків та веб-сайтів, які допоможуть туристам планувати свої подорожі та зберігати екологічну інформацію про краєвиди, види рослин та тварин, що мешкають в Українських Карпатах.

8. *Інформаційне облаштування, ознакування та маркування цінних екотуристичних ресурсів* регіону, регіональних мереж туристично-екскурсійних маршрутів шляхом встановлення вказівників, бігбордів, сіті-лайтів, лайт-боксів тощо сприятиме візуальній популяризації екотуристичних

маршрутів Карпатського регіону, збільшенню та впорядкуванню туристичних потоків.

Отже, у Карпатському регіоні сталий (стабілізуючий) екотуризм найбільш доцільно розвивати за двома глобальними напрямками. Перший – це урбокомпенсаційний екотуризм та екорекреація в межах міста та приміського довкілля. Другий пов'язаний із створенням у природо-господарських (буферних) смугах, що прилягають до природоохоронних територій, спеціальних екотуристичних економічних зон, де діяльність місцевих жителів з реалізації відпочиваючим та туристам послуг з розміщення і харчування продуктами домашнього господарства мала б пільги і стимулювалася на всіх рівнях [29].

Загалом, аналізуючи перспективи розвитку екотуристичної індустрії в Карпатському регіоні на наступні десять років, передусім необхідно підкреслити, що сучасний екотуризм – це та сфера економіки і життєдіяльності суспільства у цілому, яка тією чи іншою мірою інтегрує практично всі галузі. Саме цей чинник повинен стати головним у формуванні нового державного підходу до екотуризму як тієї галузі, пріоритетний розвиток якої може позитивно вплинути на економічний і соціальний стан країни у цілому, стимулювати низку важливих галузей економіки, сприяти зміцненню нового позитивного іміджу України на світовій арені. Відповідно до цього, можна стверджувати, що зростання попиту на екологічний туризм у Карпатському регіоні визначатиметься трьома головними чинниками: загальним зростанням обсягів туризму; зростанням популярності «подорожей за спеціальними інтересами»; зростанням суспільної обізнаності та уваги до проблем навколишнього середовища.

Проте для України, яка розташована у центрі Європи та має всі передумови для ефективного розвитку національної економіки за рахунок екотуризму, сьогодні характерним є невисока конкурентоспроможність туристичної індустрії. Так, за показником привабливості для туристів у 2021 р. Україна посіла лише 88-е місце серед 136 країн світу, частка туризму у

ВВП становить, за різними джерелами, від 1,5% до 3,5% прямого впливу, частка зайнятих у туризмі – 5,6% [32]. Подолання цих проблем стане можливим лише за допомогою створення спеціального екотуристичного утворення, а саме моделі функціонування системи екотуризму в Карпатському регіоні. Доцільність функціонування системи екотуризму обґрунтовується впровадженням інноваційної концепції розвитку екотуризму та кластерної моделі організації туристичної діяльності, що підвищить економічну ефективність і конкурентоспроможність спільної діяльності об'єднаних підприємств порівняно з відокремленою діяльністю за допомогою державної підтримки на законодавчому, нормативно-правовому та організаційному рівнях.

Тому одним із шляхів підвищення ефективності використання рекреаційно-туристичного потенціалу курортного регіону є створення на базі зазначеної вище моделі міських *рекреаційно-туристичних господарств* – комплексу підприємств, установ і організацій, що взаємодіють між собою та забезпечують функціонування й розвиток рекреаційно-туристичної інфраструктури, займаються експлуатацією територіально-ресурсного потенціалу для задоволення потреб населення в організації відпочинку, санаторно-курортного лікування та туристичного обслуговування. Створення рекреаційно-туристичного господарства сприятиме: інтеграції підприємств різних галузей, що здійснюють свою діяльність у сфері рекреації та туристичного бізнесу; розвитку відповідного сектора економіки як ефективної складової господарського комплексу курортного міста; удосконаленню системи управління цим сектором [9].

Таким чином, ураховуючи зазначені вище загальні принципи розвитку екотуристичної сфери, визначимо стратегічні пріоритети розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні:

- формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту, привабливого для споживачів;
- ефективне використання наявного туристичного та курортно-

рекреаційного потенціалу за сприяння місцевих територіальних громад, що передбачає необхідність мінімізації негативного впливу на природу, з одного боку, та поповнення місцевих бюджетів від туризму – з іншого;

- системне підвищення якості інфраструктури курортів та рекреаційних територій;

- популяризація та реклама найкращих туристичних екологічних маршрутів, зокрема одноденних приміських;

- вивчення зарубіжного досвіду ведення екологічного туризму та можливості запровадження найкращих зразків туристичного підприємництва в національну практику;

- підвищення рівня екологічної освіти та виховання.

Розглянемо перспективи впливу екологічного туризму на соціальні показники в Карпатському регіоні. Соціальні наслідки розвитку екологічного туризму можуть бути надзвичайно значущі особливо в сільських регіонах Карпат. Повернення з міст селян, що виросли в селах і залишили «рідні краї» через безробіття, зростання сільського населення, розвиток народних промислів для створення ринку збуту сільських сувенірів, виробів. Розвиток інфраструктури екотуризму підвищує престижність країни, створює можливість для відпочинку місцевого населення в природному рекреаційній середовищі. Екологічний туризм стимулює традиційні форми використання природних ресурсів, вирощування екологічно чистих продуктів харчування; збільшення інвестицій як для інфраструктури і сервісу, так і для охорони природи.

З точки зору економічних показників, необхідно відзначити підвищення економічної стійкості територій, залучених в розвиток екологічного туризму шляхом створення нових робочих місць, і залучення в сферу обслуговування місцевого населення, підвищення життєвого рівня місцевого населення і зниження рівня соціальної напруженості. Створення екологічних маршрутів і вдосконалення інфраструктури екотуризму в Карпатському регіоні сприятиме розвитку внутрішнього туризму. Заходи, спрямовані на розвиток

екологічного туризму, призведуть до створення нових робочих місць не тільки в Карпатському регіоні, але і в потенційних туристичних фірмах, які будуть займатися цією діяльністю.

Якщо розглядати екологічний туризм в етнографічному контексті, то його розвиток здатний чинити позитивну дію на соціально-економічні показники громад, малих народів, етнічних груп Карпатського регіону. Зокрема, екотуристи у рамках подорожі знайомитимуться з цінностями народної культури, прикладного мистецтва, з національними піснями і танцями, місцевими звичаями, що забезпечить робочі місця та приплив грошових коштів корінним жителям, допоможе їм зберігати традиційний життєвий устрій. Природо-орієнтований туристичний бізнес здатний:

- залучити в економіку нові види природних ресурсів на стійкій основі;
- внести важливий внесок у розвиток екологічної культури населення;
- підтримати особливо охоронні природні території, рівень державної підтримки яких недостатній не лише для їх розвитку, але і для збереження [2].

Проте слід зазначити, що внесок екотуризму в економічний розвиток Карпатського регіону тим вище, чим більше в ньому використовуються продукти та матеріали місцевого виробництва, а також місцевий персонал. Це пов'язано з ефектом мультиплікатора, а також чинником «витоку» доходів з регіону і країни. Незважаючи на це, варто відзначити, що екологічний туризм може і негативно позначатися на соціальних показниках, оскільки останнім часом багато територій, що охороняються, як за кордоном, так і в Україні, стикаються із зростанням потоку відвідувачів, особливо «диких» туристів. Для розв'язання цієї проблеми необхідно вжити кілька заходів:

- залучення місцевих громад: місцеві жителі можуть допомогти у встановленні та підтримці інфраструктури, так як вони краще знають потреби своєї місцевості.

➤ відповідальність туристів: важливо попереджувати туристів про необхідність збереження природи та використання інфраструктури, що вже є на місці, а також закликати до відповідальної поведінки та дотримання правил території, яку вони відвідують.

➤ співпраця між урядом та бізнесом: важливо залучати бізнес до розвитку інфраструктури, так як це може стати корисним для приваблення туристів та підвищення рівня економічного розвитку регіону.

Тому, на мою думку, на сучасному етапі розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні важливим є:

➤ залучення школярів та студентів за допомогою видання брошур та іншої літератури;

➤ проведення масових заходів на природничу тематику (фестивалів, конференцій, семінарів, художніх та літературних виставок);

➤ розвиток екологічного туризму не лише на внутрішньому рівні, а й на міжнародному;

➤ сприймання екотуризму не лише як засобу заробітку, а й як однієї з ключових ідей оздоровлення населення.

Таким чином, доцільність розвитку екотуризму саме в Карпатському регіоні обґрунтовується тим, що він може відіграти роль каталізатора структурної перебудови економіки, забезпечити демографічну стабільність та розв'язання нагальних соціально-економічних проблем українського суспільства. Комплексна інтеграція регіональної, туристичної й екологічної політики необхідна для збереження та посилення конкурентоспроможності Українських Карпат.

Отже, основними напрямками програми розвитку екотуризму Карпатського регіону є реалізація політики держави у сфері туризму і діяльності курортів в регіоні; оптимізація системи управління сферою туризму і діяльністю курортів; забезпечення оптимального середовища сталого розвитку туризму в регіоні; інноваційний підхід до управління

конкурентоспроможністю туристичних продуктів регіону; просвітницька діяльність та науково-освітнє забезпечення сталого розвитку туризму; забезпечення ефективного просування регіонального туристичного продукту на міжнародному та внутрішньому туристичному ринках.

3.3. Нові туристичні маршрути екологічного туризму в регіоні

Як було зазначено у першому розділі, найважливішою умовою розвитку екотуризму у Карпатському регіоні є добрий стан природи, велика лісистість, густа мережа швидких гірських річок з порогами та водоспадами, зокрема річок і джерел. Українські Карпати – молоді гори з висотами до 2061 м, вкриті лісами та полонинами з чистою водою, місцями зустрічаються гірські озера. Деякі гірські річки (Прут, Черемош, Дністер) використовують для сплаву туристів. Карпатській регіон славиться значною кількістю скельних відслонень та цікавих геологічних пам'яток, багатством заповідних місць, у т.ч. об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО – букові праліси Карпат, геодезична дуга Струве, оригінальна дерев'яна архітектура церков і будинків, автентичним і унікальним етнічним колоритом (народні звичаї й обряди, промисли та ремесла) [46]. Тому саме в цьому регіоні України екотуризм має найбільші перспективи розвитку.

На даний час популярними місцями для різних видів туризму і відпочинку є природні екотуристичні ресурси Карпат – ліси: у передгір'ї переважають листяні ліси, в яких домінують дуб, граб і бук; вище, де температура знижується, поступово більшає частка смерек, рідше трапляється ялиця біла, дуже поширений мох. На більших висотах хвойні ліси змінюються чагарниками з ялівцю звичайного, поряд з цим (до висоти 1700-1800 м) росте сосна гірська альпійська. Найвищі висоти Карпат є безлісими: вони вкриті гірськими луками – полонинами. Безлісистість карпатських вершин привертають найбільшу увагу туристів: адже лише

піднявшись на вершину гір, можна побачити гарний краєвид. У Карпатах досить багатий тваринний світ: птахи, звичні білки і зайці тут живуть поряд з оленем благородним, лисицею звичайною, дикою свинею, борсуком європейським.

В останні роки був розроблений і створений новий конкурентний туристичний проект у вигляді тематичних екомаршрутів: "Закарпатський туристичний шлях" (більше 380 км. пішохідних стежок), "Закарпатський гастрономічний шлях" (шлях, який знайомить з кулінарними традиціями мешканців Закарпаття), "Закарпатський туристичний винний шлях" (знайомство з традиціями сімейного виноробства та виноградарства Карпат), військовий маршрут "Карпатська Україна" (присвячений 70-річчю Карпатської України), військові туристичні маршрути "Лінія Арпада" та туристичний дорога "Гуцульська стежка" (г. Костлавка - Піп Іван Маламороський) [35].

Господарі заміських територій стали об'єднуватися для створення державних центрів і підприємств для розвинення сільського туризму, давши можливість активніше розвивати сільський екотуризм, отримуючи необхідні навички. Заснування та організація фестивалів є альтернативою економічному розвитку сільських районів області, особливо віддалених сіл у горах. Зараз в регіоні організовують понад 210 фестивалів. Зростання основним чином пояснюється розвитком бальнеологічного туризму, використанням доступної цілющої води, гарячих та мінеральних джерел, розвитком фестивалів їжі та розвитком різноманітних фестивалів, що сприяють унікальній ідентичності, справжності та колориту регіону.

Також для популяризації дозвілля у просторі природи Українських Карпат були розроблені наступні нові екологічні маршрути, що не зазнали впливу модних тенденцій [35]:

1) Термальний туризм - «Геотермальні води Закарпаття». На цих маршрутах відвідувачі можуть спробувати терапевтичні ефекти геотермальних ванн та дізнатись про бальнеологічні властивості

геотермальних вод Закарпаття. У наш час все більше людей хочуть відпочити не лише як туристи, але й заради здоров'я.

2) Пішохідний маршрут до гори Говерла. Говерла - найвища вершина Українських Карпат (2061 м). Незвичайні пейзажі та засніжені вершини, які відкриті для туристів, представляє цей шлях.

3) Велоподорож Карпатським регіоном. Красиві схили пагорбів, ліси, захоплюючі природні пейзажі, водоспади, озеро Синевир, старовинні дерев'яні церкви, різноманітні музеї та неймовірні долини крокусів є основою цього маршруту.

Перелічені екомаршрути розраховані на звичайних туристів, проте громадяни нашої країни, які постраждали внаслідок військових дій, потребують адаптаційних та реабілітаційних заходів, і у цьому допоможуть екотуристичні подорожі в рамках інклюзивного простору.

На мою думку, природно-пізнавальний туризм є найбільш сприятливим та доступним для людей з інвалідністю та посттравматичним синдромом, цей вид туризму дозволяє з допомогою короткострокових туристичних маршрутів та програм забезпечити реабілітацію через комплекс спортивно-оздоровчих та культурно-пізнавальних факторів, врахованих при розробці екотуристичного продукту.

Відповідно до цього можна запропонувати власні екотуристичні адаптаційно-реабілітаційні маршрути для постраждалих людей, які потребують спеціальних та додаткових засобів або технологій для переміщення чи орієнтування, з наступними нозологіями:

- особи з ураженнями опорно-рухового апарату;
- особи з вадами зору (незрячі та поганобачачі);
- особи з вадами слуху (глухі та поганочуючі);
- особи з ментальними вадами (посттравматичний синдром).

Соціальний екотуризм має відкрити доступ таким людям до історичних, духовних, культурних цінностей Карпатської України.

Для забезпечення безпеки та комфорту інвалідів доцільно залучити професійних екскурсоводів, які зможуть допомогти у відвідуванні туристичних об'єктів, забезпечити необхідну інформацію та допомогу в разі потреби.

Окрім цього, необхідно враховувати особливості здоров'я цільової аудиторії та забезпечити наявність необхідних медичних засобів та персоналу.

1. Екологічний маршрут для осіб з ураженнями опорно-рухового апарату (Львівська область).

Важливим аспектом екологічного туру для інвалідів з ураженнями опорно-рухового апарату є врахування можливості доступу до туристичних об'єктів для людей з обмеженими можливостями. Необхідно дотримуватись стандартів безбар'єрного середовища, забезпечити наявність пандусів, спеціальних сходів та інших засобів, що полегшують пересування для людей з різними видами інвалідності. Маршрут повинен мати покриття, що забезпечує легку доступність для візків, а також бути обладнаним необхідною інфраструктурою (санвузли, сміттєві контейнери, лавки, підйомники та інше).

Маршрут спеціально розроблений для людей з порушенням опорно-рухового апарату, тому є безбар'єрним та складається зі шляхів з дерев'яними підйомами, які дозволяють легко переміщуватись на інвалідних візках.

Маршрут складається з відвідування трьох об'єктів, які відповідають вимогам екологічного туризму та мають відповідну інфраструктуру для людей з обмеженою рухливістю: Замок Любарта - Стрийський парк – лісовий парк «Знесіння».

1. Замок Любарта - історична пам'ятка, яка знаходиться в селі Опарино. На території замку є асфальтовані доріжки, які дозволяють переміщуватись на візку або з киями. Всі приміщення замку обладнані пандусами для переміщення на візку, та зручними санвузлами.

2. Стрийський парк - це природний парк у Львові, який простягається на площі 58 гектарів. У парку є асфальтовані доріжки, бенчики для

відпочинку та джерело з питною водою. Також є інфраструктура для людей з обмеженою рухливістю.

3. Лісовий парк "Знесіння". Парк займає площу більше 200 гектарів і складається з лісових масивів, ділянок з газонами та квітниками. Під час маршруту туристи зможуть насолодитись мальовничими краєвидами лісу та водойм, побачити багато цікавих скульптур та пам'ятників природи. Також на території парку є багато місць відпочинку, де можна зупинитись та насолодитись природою. Завдяки легкому рельєфу маршруту, він підійде для людей з будь-яким рівнем фізичної підготовки та з порушенням опорно-рухового апарату.

Таким чином, цей маршрут дозволить інвалідам з ураженням опорно-рухового апарату насолодитись красою природи та історичними пам'ятками Львівської області.

2. Екологічний маршрут для осіб з вадами зору (незрячі та поганобачачі) (Чернівецька область).

Маршрут складається з наступних етапів:

1. Замок Хотин - одна з найкрасивіших фортець в Карпатській Україні, яка знаходиться в мальовничому місці на березі Дністра. Для того, щоб зробити замок більш доступним для людей з вадами зору, можна встановити додаткове освітлення та піднесення підлоги, щоб забезпечити безпеку при русі по замку.

2. Національний природний парк "Вижницький" - мальовничий куточок з численними озерами та водоспадами. Для того, щоб зробити парк доступним для людей з вадами зору, можна створити спеціальні турніки та доріжки з глибокими рифтами для орієнтації на слух, а також встановити додаткові знаки з яскравими кольорами та великим шрифтом.

3. Музей народної архітектури та побуту - цей музей на відкритому повітрі розташований у мальовничому місці та містить багато цікавих експонатів. Для того, щоб зробити музей доступним для людей з вадами зору,

можна встановити спеціальні плани музею з підписами з шрифтом Брайля та яскравими кольорами.

3. Екологічний маршрут для осіб з вадами слуху (глухі та поганочуючі) (Івано-Франківська область).

Для цієї категорії туристів потрібен супровід сурдоперекладача, який міг би перекласти на мову жестів розповідь екскурсовода або екскурсовод з такою кваліфікацією.

Маршрут: Природний парк "Гуцульщина" та Водоспад Шипіт.

Тривалість: 1 день.

Цей маршрут пропонує екскурсію до природного парку, де можна насолодитися природою та дізнатися про навколишнє середовище, а також відвідати водоспад Шипіт, який є однією з головних природних визначних пам'яток Івано-Франківської області. Для людей з вадами слуху, екскурсію буде перекладено на жестову мову, а також використовуватимуться спеціальні навушники для кращого сприйняття аудіоінформації.

1. Збір групи та поїздка до Природного парку "Гуцульщина".

2. Прибуття до парку, знайомство з навколишньою природою, екскурсія зі спеціальними навушниками та перекладом на жестову мову для глухих та поганочуючих людей.

3. Обід в зеленій зоні парку - знайомство з кулінарними традиціями мешканців Івано-Франківщини.

4. Поїздка до Водоспаду Шипіт.

5. Екскурсія до водоспаду, можливість прогулянки та фотосесії в красивих місцях.

6. Повернення до місця збору.

4. Екологічний маршрут для осіб з ментальними вадами (посттравматичний синдром) (Закарпатська область).

Основна мета такого маршруту - створення сприятливих умов для відновлення психоемоційного стану, відчуття зв'язку з природою та заспокоєння. Для такої категорії екскурсантів потрібна допомога психолога

під час екскурсії або спеціальна консультація та підготовка екскурсорова. Усі місця на маршруті доступні для людей з ментальними вадами, забезпечені зручностями для пересування та безпеки.

Маршрут складається з наступних точок:

1. Національний природний парк "Синевир". Цей парк знаходиться на території Карпатських гір та включає в себе озеро Синевир, що є найбільшим гірським озером в Україні. Тут можна насолоджуватися красою природи та проводити час на свіжому повітрі. Також варто відвідати музей "Синевир" та ознайомитися з історією та культурою місцевого народу.

2. Національний природний парк "Ужанський". Тут можна провести час на природі, насолоджуючись красою лісів та гірських ландшафтів, спостерігати за птахами, слухати їх спів, фотографувати природні об'єкти.

3. Парк санаторію "Карпати". Тут гості зможуть насолодитися красою природи, прогулятися по алеях парку, відвідати ставок з рибою та павільйони для відпочинку.

4. Гуцульські народні промисли. Для знайомства з місцевими народними традиціями маршрут включає відвідування Гуцульського народного музею, де представлено експозицію народних промислів Закарпаття: вишивка, кераміка, деревообробка та ін.

У найближчі роки передбачається розквіт туристичної галузі, яка в даний час вимушено призупинена через військові дії на території нашої країни. На мою думку, саме екотуристична діяльність у Карпатському регіоні має великі перспективи щодо залучення іноземних інвестицій з метою розвитку цього дуже перспективного напрямку. Крім того, безперечно, що екотуризм у Карпатах допоможе адаптації та реабілітації як мирних громадян, так і військових, які постраждали під час війни. Це дуже потрібно як зараз, так і вже незабаром після нашої перемоги.

Висновок до розділу 3

1. До основних проблем розвитку екотуризму у Карпатському регіоні можна віднести: посилення екологічного тиску на природні ресурси, недостатня інфраструктура, несанкціонована забудова, відсутність належного контролю, нестабільність туристичного сезону, пограничне положення Карпат на стику кордонів держав, відсутність згоди землекористувача щодо заповідання унікальних природних об'єктів, опір частини громадськості щодо необхідності розвитку екологічного туризму.

2. Перспективними напрямками розвитку екотуризму у Карпатському регіоні є: розробка нових маршрутів та програм з підвищеною увагою до охорони довкілля, розвиток інфраструктури, наслідування прикладу європейської екотуристичної практики, підвищення кваліфікації персоналу, сприяння залученню інвестицій, залучення місцевого населення, розвиток цифрових технологій, які допоможуть туристам планувати свої подорожі та зберігати екологічну інформацію про них, інформаційне облаштування, маркування цінних екотуристичних ресурсів регіону.

3. Запропоновано чотири нові екотуристичні маршрути в рамках інклюзивного простору для адаптації та рекреації українських громадян, що постраждали внаслідок військових дій: для осіб з ураженнями опорно-рухового апарату (Львівська область), для осіб з вадами зору (незрячі та поганобачачі) (Чернівецька область), для осіб з вадами слуху (глухі та поганочуючі) (Івано-Франківська область), для осіб з ментальними вадами (посттравматичний синдром) (Закарпатська область).

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження особливостей розвитку екологічного туризму у Карпатському регіоні можна зробити такі висновки:

1. Екологічний туризм – це природо-орієнтований вид туризму, що являє собою подорож у місця з відносно непошкодженим природнім середовищем з метою отримання уявлень про культурно-етнографічні та природні особливості місцевості, без порушення цілісності екосистеми з боку мандрівника, відповідно до принципів екологічної стійкості, при цьому роблячи охорону природних ресурсів вигідною для місцевих жителів.

2. Особливостями екотуризму є протидія негативному впливу на природу; популяризація відпочинку на природі; вивчення культури рідної землі; підтримка природоохоронних заходів та пропаганда екологічної освіти. Перевагами екологічного туризму є невибагливість екотуристів до туристичної інфраструктури; задоволення бажання туристів до спілкування з природою через цілеспрямовані подорожі до незмінених та незайманих природних зон; доступність для місцевого населення та позитивний вплив на соціально-економічні показники розвитку території.

3. Пізнавальне значення екотуризму полягає у формуванні екологічного стилю мислення та розширення кругозору туристів на основі краєзнавчого підходу. Виховне значення екотуризму полягає у вихованні навичок дбайливого ставлення до довкілля та раціонального підходу до природокористування. Естетичне значення екологічного туризму полягає у підвищенні естетичного рівня туристів шляхом споглядання прекрасних природних ландшафтів та етнокультурних пам'яток. Емоційне значення екотуризму полягає у емоційному сприйнятті унікальних туристичних об'єктів.

4. У національних природних парках Карпатського регіону туристична діяльність передбачає розвиток наступних видів екотуризму: екскурсії маркованими екологічними стежками з короткостроковим відпочинком в

зонах регульованої та стаціонарної рекреації – Карпатський НПП, “Синьогора”; піший спортивно-оздоровчий екотуризм – НПП “Вижницький”, Ужанський; лижні подорожі та прогулянки – НПП “Вижницький”, “Сколівські Бескиди”; велосипедний екотуризм – НПП “Синевир”, Ужанський; кінний екотуризм – НПП “Синевир”; водний екотуризм – спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг) – НПП “Вижницький”; спелеологічний екотуризм – НПП “Вижницький”; мисливський екотуризм – НПП “Синевир”, “Сколівські Бескиди”; парашутеризм, балунінг – НПП “Синевир”; альпінізм – НПП “Вижницький”, “Сколівські Бескиди”, “Карпатський”.

5. У Карпатському регіоні створено 9 регіональних ландшафтних парків, що увиразнюють його природну своєрідність. З точки зору екотуристичної діяльності найбільше значення мають: «Синяк» (Закарпатська обл.), «Поляницький» (Івано-Франківська обл.), Верхньодністровський та Підгір'я (Львівська обл.).

6. В Українських Карпатах функціонує понад 50 заказників різного рівня захисту та зонування. До найбільш значних для екотуристичної діяльності відносяться: у Закарпатській області – Свидовецький, «Білий потік», «Кедрин», «Діброва», у Івано-Франківській області – «Скит Манявський» та «Княздвірський», у Чернівецькій області – «Лужки», «Стебник», «Лунківський» та «Петровецький».

7. У складі природно-заповідного фонду Карпатського регіону нараховується 6 дендропарків загальнодержавного і 9 місцевого значення, 4 ботанічних сади загальнодержавного значення. Всі вони становлять значний інтерес для екотуризму.

8. Українська частина Карпат складає лише 10,3 % від їх загальної площі, але тут зосереджено понад 1,5 тисячі об'єктів природно-заповідного фонду площею майже півмільйона гектарів. Власне природно-заповідні території й об'єкти відіграють ключову роль у проектуванні і формуванні екологічної мережі Карпатського регіону. За сформованістю та структурою

екологічна мережа Українських Карпат належить до найсприятливіших регіонів для розвитку екотуризму.

9. До основних проблем розвитку екотуризму у Карпатському регіоні можна віднести: посилення екологічного тиску на природні ресурси, недостатню інфраструктуру, несанкціоновану забудову, відсутність належного контролю, нестабільність туристичного сезону, пограничне положення Карпат на стику кордонів держав тощо.

10. Перспективними напрямками розвитку екотуризму у Карпатському регіоні є: розробка нових маршрутів та програм з підвищеною увагою до охорони довкілля, розвиток інфраструктури, наслідування прикладу європейської екотуристичної практики, підвищення кваліфікації персоналу, сприяння залученню інвестицій, залучення місцевого населення, розвиток цифрових технологій, які допоможуть туристам планувати свої подорожі та зберігати екологічну інформацію про них, інформаційне облаштування, маркування цінних екотуристичних ресурсів регіону.

11. Запропоновано чотири нові екотуристичні маршрути в рамках інклюзивного простору для адаптації та рекреації українських громадян, що постраждали внаслідок військових дій: для осіб з ураженнями опорно-рухового апарату (Львівська область), для осіб з вадами зору (незрячі та поганобаччі) (Чернівецька область), для осіб з вадами слуху (глухі та поганочуючі) (Івано-Франківська область), для осіб з ментальними вадами (посттравматичний синдром) (Закарпатська область).

У найближчі роки передбачається розквіт туристичної галузі, яка в даний час вимушено призупинена через військові дії на території нашої країни. На мою думку, саме екотуристична діяльність у Карпатському регіоні має великі перспективи щодо залучення іноземних інвестицій з метою розвитку цього дуже актуального напрямку. Крім того, безперечно, що екотуризм у Карпатах допоможе адаптації та реабілітації як мирних громадян, так і військових, які постраждали під час війни. Це дуже потрібно як зараз, так і вже незабаром після нашої перемоги.

Схожість

Джерела з Інтернету

952

1	http://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/42.pdf	51 джерело	2.55%
2	https://www.onaft.edu.ua/download/dissertation/thesis/2021/Disser-Bezugla.pdf	20 джерел	2.48%
3	http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/geography/article/download/1217/1276	3 джерела	2.31%
4	https://kneu.edu.ua/userfiles/Economic_Department_APK/diplom%20spec%25D1%2596al%25D1%2596sta/Monograf	3 джерела	2.3%
5	https://docplayer.net/60405431-V-i-vishnevskiy-ekologichniy-turizm-navchalniy-posibnik.html	33 джерела	2.16%
6	http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/11646	2 джерела	2.1%
7	https://geology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/KSEHT-Tema-4.doc	4 джерела	2.07%
8	https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/Ekomerezha442-456.pdf	7 джерел	1.93%
9	http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/75.pdf	2 джерела	1.92%
10	http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/09/2022-308-36.pdf		1.79%
11	http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/05/2022-es-21-26.pdf		1.77%
12	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA	2 джерела	1.76%
13	http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/15165/1/%d0%92%d0%b8%d1%88%d0%bd%d0%b5%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba	6 джерел	1.75%
14	http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/207/1/Ilkiv%20ekolog%20kurs%20lekts.pdf	70 джерел	1.54%
15	https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/20170203/1.1.pdf		1.25%
16	http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/475/Ekologichne%20pravo%20Ukrainy_Osoblyva%20	30 джерел	1.24%
17	http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9018/Ekologichne%20pravo%20Ukrainy_Osoblyva%20	13 джерел	1.15%
18	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%80%D0%BE	2 джерела	1.11%
19	http://energyukraine.org/wp-content/uploads/2018/10/3-chastyna-PZF.pdf	12 джерел	1.11%
20	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%B6%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA	5 джерел	1.07%

21	https://zem.ua/ru/populyarnoё/57-poleznaya-informatsiya-i-ssylki/473-poleznaya-informatsiya-i-ssylki	5 джерел	1.07%
22	http://ibhb.chnu.edu.ua/dpt/botsad/pro-botsad	3 джерела	1.03%
23	http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/11497/1/Veres.pdf	18 джерел	0.95%
24	http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/30654/Voloshyna%20N.%20II.pdf?isAllowed=y&sequence=1	19 джерел	0.95%
25	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0_(%D0%B4%D0%B5%D0%	3 джерела	0.93%
26	http://eprints.kname.edu.ua/58234/1/2020%2011%D0%9B%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5	4 джерела	0.89%
27	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BA_%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B1	5 джерел	0.85%
28	http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7901/1/Prospects_%20for_%20tourism_%20development%20_in_%20U...		0.85%
29	http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/2921/1/250-941-1-PB.pdf	2 джерела	0.83%
30	https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/09019.1.pdf	2 джерела	0.83%
31	https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_kondratyuk.pdf	48 джерел	0.81%
32	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%...		0.8%
33	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B1	2 джерела	0.79%
34	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%BA_%C2%AB%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%B3%D1%9A	2 джерела	0.78%
35	http://itinery.com.ua/object/view/karpaty-v-miniatyure		0.77%
36	https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/24756/18/confernece_papers_tom2.pdf	2 джерела	0.77%
37	https://tourlib.net/statti_ukr/zinko5.htm	7 джерел	0.77%
38	http://eia.menr.gov.ua/uploads/documents/8763/reports/RoU4MMRXqi.pdf	5 джерел	0.77%
39	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B5	2 джерела	0.76%
40	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B1	2 джерела	0.75%
41	https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_deynega.pdf	4 джерела	0.74%
43	https://karpaty.rocks/storozhineckiy-dendropark-i-sadiba-orenshtayna	2 джерела	0.72%

44	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%...	0.71%
45	http://visnyk.kh.ua/web/uploads/journals_pdf/1_2013.pdf	4 джерела 0.71%
46	http://eprints.kname.edu.ua/57450/1/2019%20%D0%BF%D0%B5%D1%87.%201%D0%9F%20%20%D0%9F%D0%86%D0%...	6 джерел 0.68%
47	https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/1405/1/1.pdf	30 джерел 0.68%
48	https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2013/Pravove_regyl_2012.pdf	0.67%
49	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_(%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D...	0.67%
50	http://ekolog.kr-admin.gov.ua/files/18_06_2021_ZV.pdf	8 джерел 0.66%
51	http://eia.menr.gov.ua/uploads/documents/6345/reports/8_9ObWki2X.pdf	5 джерел 0.65%
52	https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/Ocinka_Dovkillja_ecology/06-zvitTOV-shid-rud-treid-ilovepdf-compressed.p	13 джерел 0.64%
53	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%88%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%...	0.64%
54	http://cba.org.ua/images/stories/Monography_final_text.pdf	0.61%
55	http://umo.edu.ua/images/content/koncorcium/repositar_uvupo/navch_vydanya/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%...	0.61%
56	http://www.interreg-danube.eu/uploads/media/approved_project_output/0001/35/ac3f9cab374ab1227bf6a3bf35369f	2 джерела 0.59%
57	https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u169/tezy_conf18.pdf	2 джерела 0.59%
58	https://tourism-book.com/pbooks/book-28/ua/chapter-1508	2 джерела 0.59%
59	https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI/SB_Istoriy_2021.pdf	2 джерела 0.59%
60	http://eia.menr.gov.ua/uploads/documents/3187/reports/93b56ce132fa2baf87c898d7c178f94b.pdf	2 джерела 0.57%
61	https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/4960/1/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86...	0.55%
62	http://www.novaecologia.org/voecos-596-2.html	0.55%
63	https://tourlib.net/statti_ukr/teodorovych2.htm	3 джерела 0.54%
64	https://documentbase.net/1407671	0.54%
65	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%83%D0%B6%D0%BA%D0%B8_(%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%...	2 джерела 0.54%

66	https://starapravda.com.ua/blog/zapovidnyky-karpat-ta-ohorona-pryrody	0.54%
67	https://docplayer.net/78923129-Ministerstvo-osviti-i-nauki-ukrayini-mariupolskiy-derzhavniy-universitet-ekonomiko-	2 джерела 0.53%
68	https://zenodo.org/record/10987/files/Visnyk_1_10.pdf	0.51%
69	https://www.wikizero.com/uk/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%	2 джерела 0.46%
70	http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40940/1/%D0%A1%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%83%D0%B1	11 джерел 0.45%
71	http://lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/News/Nauka/2017/Docs/2017.12.27_NewsNauk.pdf	3 джерела 0.45%
72	http://conf.htei.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/konf-turisti-2017-zbirka.pdf	0.43%
73	https://iftourism.com/places/kniazhdivirskyi-botanical-reserve	0.41%
74	http://files.khadi.kharkov.ua/component/k2/item/download/2481_71ae9116420eda3e9f7fe76b712fd231.html	3 джерела 0.41%
75	https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3977/zb_tezu_02-04.05.2018.pdf?isAllowed=y&sequence=1	4 джерела 0.41%
76	http://www.geol.univ.kiev.ua/lib/eco_ocinka.doc	0.4%
77	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%...	0.4%
78	https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/27341/1/%d0%b7%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba	29 джерел 0.4%
79	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D0%B8%D1%82-%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D1%8F%D0%B2%D1%8	2 джерела 0.39%
80	http://repository.vsau.org/getfile.php/27264.pdf	0.39%
81	http://archive.rec.org/REC/Programs/EnvironmentalLaw/carthian/pdf/sep_11_2006_vienna/national/ukrainian_national_asse...	0.39%
82	https://econom.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/Zbirnyk_2016_tom_3.pdf	0.37%
83	https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2022/05/tezy-magistry-geografy-ukrayiny.pdf	0.37%
84	https://uahistory.co/compendium/geography-ukraine-in-world-reference-notes-8-class-kobernik/44.php	0.37%
85	https://naurok.com.ua/mechanizmi-derzhavnogo-regulyuvannya-rinku-turistichnih-poslug-ukra-ni-177005.html	5 джерел 0.36%
86	https://knowledge.allbest.ru/ecology/2c0a65635a2ad69b5d43a88521206d27_0.html	0.36%
87	https://stydpedy.ru/2_47026_derzhavni-zakazniki-bukovini-vseukrainskogo-znachennya.html	0.36%

88	http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/5869/1/stan_i_perspektivi_suchasnogo_turizmu_2017_806ab_698314288...	0.35%
89	http://eia.menr.gov.ua/uploads/documents/5945/reports/3RwqCOecYT.pdf	3 джерела 0.35%
90	http://science.lpnu.ua/sites/default/files/attachments/2018/aug/14051/abstracts2016.pdf	0.35%
91	http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9678/1/Zhdanova_Kseniya_Volodymirovna_T-42.pdf	0.35%
92	https://otherreferats.allbest.ru/ecology/00957867_0.html	0.35%
93	http://ecology.chdu.edu.ua/article/download/64877/60137	10 джерел 0.33%
94	https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16084/1/%D0%a1%D1%96%D0%bb%D1%8c%D1%81%D1%8c%D0%ba	3 джерела 0.33%
95	http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/16647/Aleshugina_Baranovsky_ta_in_Recreacijno-turystychni_resursy	2 джерела 0.33%
96	http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/NADU/TPDU/TPDU-45-2014.pdf	0.33%
98	https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/7307/1/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%...	0.32%
99	https://ckzagosvit.blogspot.com/p/blog-page_86.html	0.31%
100	https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/zbirnyk_suchasni-problemy-ekologiyi_2021-1.pdf	0.31%
101	https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/49862	5 джерел 0.31%
102	http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/geograph/2019/Geogr_19_1.pdf	0.31%
103	https://uahistory.co/pidruchniki/kobernik-geography-8-class-2016/46.php	0.3%
104	https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/Ekologija_2009.pdf	2 джерела 0.3%
105	http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/06-Ekolog_pravo-Ryabec.pdf	0.29%
106	http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/4_2016/part_1/4-1_2016.pdf	0.29%
107	https://truskavets.ua/leisure/landshaftnyy-park-pidhirya	0.28%
108	http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2019.pdf	0.28%
109	http://tnpu.edu.ua/kalendar/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D...	0.28%
110	http://menr.gov.ua/docs/activity-adaptation/Overview.pdf	0.28%

111	https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/909/1/monog%20Global%20Partnership.pdf	2 джерела	0.27%
112	http://dpm.pip-mollusca.org/tom/20/t20_full.pdf		0.27%
113	https://tourism.udau.edu.ua/assets/files/zbirnik-druk-pererob.pdf		0.27%
114	https://openarchive.nure.ua/bitstream/document/6330/1/Timofeev_2018_7-10.pdf	6 джерел	0.26%
115	http://iept.lpnu.ua/images/news/80SNTK2022/80_%D0%A1%D0%9D%D0%A2%D0%9A_%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D...		0.26%
116	http://pryroda.in.ua/files/2013/05/EPL_17_18_for_web.pdf	6 джерел	0.25%
117	http://5fan.ru/wievjob.php?id=28211	3 джерела	0.25%
118	http://www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/enp/PDA_Roadmap_monitoringdraft.doc	2 джерела	0.25%
119	https://docplayer.net/73024879-Materiali-konferenciyyi-materialy-konferencii-conference-proceedings.html		0.25%
120	https://science.lpnu.ua/sites/default/files/attachments/2018/aug/14051/abstracts2020.pdf	2 джерела	0.25%
121	http://ef.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/zb_2018.pdf	2 джерела	0.25%
122	http://piv.nuoua.od.ua/v3_2014/2014_3.pdf		0.25%
123	https://mzedl.udau.edu.ua/assets/files/tekst.pdf		0.24%
124	https://tourlib.net/statti_ukr/bilecka4.htm		0.23%
125	https://univd.edu.ua/science-issue/issue/577	2 джерела	0.23%
126	http://megagey.info/pryroda/gory/karpaty	3 джерела	0.22%
127	http://eprints.zu.edu.ua/32585/1/%D0%91%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%2...		0.22%
128	http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3590/Brodovska-magister.pdf.pdf?isAllowed=y&sequence=1		0.21%
129	https://reposit.uni-sport.edu.ua/bitstream/handle/7878787/3698/%d0%91%d1%80%d0%be%d1%88%d0%bd%d1%8f%d0%...		0.21%
130	https://revolution.allbest.ru/sport/00616515_0.html	2 джерела	0.2%
131	https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44893/1/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D1%...		0.2%
132	https://adm.dp.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/06f/469/60506f4698e21842633226.pdf	3 джерела	0.2%

133	https://www.ronl.org/referaty/ekologiya/232459	5 джерел	0.2%
134	https://nadoest.com/proektuvannya-stor-2	2 джерела	0.2%
135	http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/todoriuk-monografiya.pdf	5 джерел	0.19%
136	http://dglb.nubip.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5560/1/Makarenko_DOV%0%86DNIK.pdf	2 джерела	0.19%
137	http://library.kr.ua/orhus/Dopovid_2014.pdf	2 джерела	0.19%
138	https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1750/distyun.pdf	2 джерела	0.19%
139	https://tourlib.net/aref_tourism/felenchak.pdf		0.19%
140	http://epl.org.ua/announces/skasuvannya-vysnovku-z-otsinky-vplyvu-na-dovkilliya-kejs-borzhavy		0.19%
141	http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%d0%9f%d0%b5%d1%82%d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%96%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%...		0.19%
142	https://menr.gov.ua/files/docs/Reg.report/2017/%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%B3.%D0...		0.19%
143	https://studfile.net/preview/5776011/page:4	2 джерела	0.19%
144	https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u348/zbirnik_konferenciyi_2018.pdf	3 джерела	0.18%
145	https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/51143/1/%d0%a4%d0%9c%d0%92_2021_242_%d0%9a%d0%b5%d0%bc%d1%81	3 джерела	0.18%
146	http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/3187/1/Pryrodnychi%20nauky_2012.pdf	4 джерела	0.18%
147	https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19795/1/zapovid_sp_metod.pdf		0.17%
148	http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/03/socialno-ekonomichni-ta-pravovi-problemi-rozvitku-ukrayini-shljahi-yih-virishe...		0.17%
149	http://nm2.univd.edu.ua/download/117087		0.17%
150	http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/yurydych_89_2011.pdf	4 джерела	0.17%
151	http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/15361		0.17%
152	https://nuos.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/china_conferency_sborka.pdf		0.17%
153	https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21087/1/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%...		0.16%
154	http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/214/1/006%20Nauka%20ta%20osvita.pdf	2 джерела	0.16%

155	http://www.liet.lviv.ua/filemanager/files/file.php?file=2316	0.16%
156	http://5fan.ru/wievjob.php?id=10310	0.15%
157	https://eco.cg.gov.ua/web_docs/2145/2016/03/docs/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%...	0.14%
158	https://sspu.edu.ua/images/2020/doc/zvit-rectora-2019.pdf	2 джерела 0.14%
159	http://4ua.co.ua/pravo/ekologichne/osoblivosti-pravovogo-rezhimu-regionalnih-landshaftnih-parkiv-zakaznikov-pamyatok.html	0.13%
160	http://eia.menr.gov.ua/uploads/documents/7664/reports/ioAKOfobi4.pdf	0.13%
161	https://uu.edu.ua/upload/Osvita/Navch_metod_d_t/Portfolio_OP/Turizm/MR_do_qualificatsiy nih_robit_TU_bak.pdf	33 джерела 0.13%
162	https://eco.cg.gov.ua/web_docs/2145/2016/03/docs/%D0%94%D0%9E%D0%9F%D0%9E%D0%92%D0%86%D0%94%D0%AC%2...	0.13%
163	https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/24452/1/Slovyk_terminiv-2017.pdf	2 джерела 0.12%
164	http://turism.donnueet.education/wp-content/uploads/2014/05/Konspekt-lektsij_Turisticheskoe-kraevedenie.doc	0.12%
165	http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/5767/1/%d0%b7%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba_%d1%8...	0.12%
166	https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Kazimir-I.I.-Solodky-V.D.-Bespalko-R.I.-Implementation-of-principles-of-s...	0.11%
167	http://www.reee.org.ua/download/experts_reports/National%20plan%20on%20RE_ukr.pdf	0.11%
168	http://uk.wikipedia.org/wiki/Список_законів_України	2 джерела 0.11%
169	http://www.znc.com.ua/ukr/news/2016/2021050_konf.pdf	23 джерела 0.11%
170	http://rac.org.ua/fileadmin/user_upload/publications/IEL_Guide_final_no_cover.pdf	0.11%
171	https://vasilkivska.otg.dp.gov.ua/storage/app/sites/47/gallery2019/PDF_2021/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D...	0.11%
172	https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2016/01/Visnuk_2020-10-2_1.pdf	0.11%
173	http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/46474/1/%d0%9a%d1%83%d1%80%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b0%2	7 джерел 0.11%
174	https://idas.in.ua/22635	0.11%
175	https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_kurilciv.pdf	0.11%
176	https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6883/1/%D0%A0%D0%9E%D0%9B%D0%AC%20%D0%9C%D0%86%D0%96%D...	0.11%

177	https://www.lvivpost.net/lvivnews/n/42720		0.09%
178	http://www.nsj.gov.ua/files/14635714911937_EPL_Posibnuk%20suddiv_Internet%20versia.pdf	2 джерела	0.09%
179	https://knowledge.allbest.ru/sport/2c0a65625a3ac79b4d53a88521316d37_0.html		0.09%
180	http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/12355/2/Sumec_bakalav_2014.pdf		0.09%
181	http://www.expoplaza.kiev.ua/ukr/news/1123	5 джерел	0.08%
182	http://referatu.com.ua/referats/7569/147546	29 джерел	0.08%
184	https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=795065	12 джерел	0.07%
185	https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/Brusak-Uzanskiy.doc		0.07%
186	http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/478/%D0%9A%D1%83%D0%B1%D1%96%D1%86%D1%8C%	18 джерел	0.07%
187	https://mof.gov.ua/storage/files/Kerivninastanovy.pdf	31 джерело	0.07%
188	http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/3344	2 джерела	0.07%
189	http://www.nuos.edu.ua/upload/iblock/130/13024ec42cc35949e4defeb042cb84d4.doc	3 джерела	0.07%
190	https://www.karpaty.info.ua/uk/ch/vz/lekechi	2 джерела	0.07%
191	http://dglb.nubip.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6205/1/%D0%9a%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%	5 джерел	0.06%
192	https://naurok.com.ua/test-tipi-ekonomichnih-sistem-tipi-kra-n-196957.html	2 джерела	0.06%
193	http://odeku.edu.ua/podiyi-travnya		0.06%
194	http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/17392/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D0%B5%D1%...		0.06%
195	http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apmv/apmv_2009_083_02.pdf	2 джерела	0.06%
196	http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163009/20-Nykytyuk.pdf?sequence=1	2 джерела	0.05%
197	https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA_%D0%BD%D0%B0_%D0...		0.05%
198	https://mfknukim.mk.ua/images/konferentsii/turyzm_2015_1.pdf		0.05%
199	http://conferences.neasmo.org.ua/uploads/conference/file/35/conference_29-30.11.2016.pdf		0.05%

200	http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11922/1/%d0%9a%d0%b0%d1%80%d0%b0%d1%83%d0%bb%d1%80%d0%b0%d1%80%d0%b0.pdf	9 джерел	0.05%
201	https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1816.html	2 джерела	0.05%
202	http://eia.menr.gov.ua/uploads/documents/4823/reports/oh8fO4OyLP.pdf		0.05%
203	https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6512/educ_2023_074.pdf?isAllowed=y&sequence=1	2 джерела	0.05%
204	https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3263/%d0%9c%d0%95%d0%9d%d0%95%d0%94%d0%96%d0%95%d0%94%d0%96.pdf	2 джерела	0.05%
205	https://ronl.org/kursovyve-raboty/finansy/859913	16 джерел	0.05%
206	https://ukrainaincognita.com/zakarpatska-oblast/mizhgirskiyi-raion/synevyr/natsionalnyi-pryrodnyi-park-synevyr	6 джерел	0.05%
207	http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/14902/1/051_Pinchuk_Marharyta_Olehivna1.pdf	2 джерела	0.05%

Джерела з Бібліотеки

21

42	Студентська робота	ID файлу: 1011473067	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.72%
97	Студентська робота	ID файлу: 1014770085	Навчальний заклад: Open International University of Hu 17 Джерело	0.33%
183	Студентська робота	ID файлу: 1013781357	Навчальний заклад: Open International University of Hu 2 Джерело	0.08%
208	Студентська робота	ID файлу: 1010762575	Навчальний заклад: Open International University of Human Deve...	0.05%